

Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakulteto
Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Viktoras Bederštetas,

Paveldo informacijos ir komunikacijos magistrantūros studijų programos studentas

PALEOTIPŲ FORMALIŲJŲ POŽYMIŲ KAITA. VILNIAUS UNIVERSITETO
BIBLIOTEKOS RINKINIO ATVEJIS

Magistro darbas

Vadovas doc. dr. Alma Braziūnienė

Vilnius, 2011

Pildo magistro baigiamojo darbo autorius

Viktoras Bederštetas

(magistro baigiamojo darbo autoriaus vardas, pavardė)

Paleotipų formalių požymių kaita. Vilniaus universiteto rinkinio atvejis

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas lietuvių kalba)

Change of post-incunabula's formal features. Case of Vilnius university Library collection.

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas anglų kalba)

Patvirtinu, kad magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudoti kitose aukštosiose mokyklose.

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Sutinku, kad magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 metus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto studijų procese.

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Pildo magistro baigiamojo darbo vadovas

Magistro baigiamąjį darbą ginti _____

(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)

(data)

(magistro mokslo tiriamojo darbo vadovo parašas)

Pildo instituto, kuriojančios studijų programą, reikalų tvarkytoja

Magistro baigiamasis darbas įregistruotas

(instituto, kuriojančios studijų programą, pavadinimas)

(data)

(instituto reikalų tvarkytojos parašas)

Pildo instituto, kuriojančios studijų programą, vadovas

Recenzentu skiriu _____

(recenzento vardas, pavardė)

(data)

(instituto vadovo parašas)

Pildo recenzentas

Darbą recenzuoti gavau. _____

(data)

(recenzento parašas)

Bederštetas, Viktoras

Be 59 Paleotipų formaliųjų požymių kaita. Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinio atvejis: magistro darbas / Viktoras Bederštetas; mokslinė vadovė doc. dr. Alma Braziūnienė; Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir Dokumentotyros institutas. – Vilnius, 2011. – 54, [5] lap. : lent. – Mašinr. – Santr. angl. – Bibliogr.: lap. 46–47 (25 pavad.).

UDK 002.2 (940)(091)

Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų katalogas, formalieji paleotipų požymiai, knygos istorija.

Magistro *darbo objektas* – paleotipai Vilniaus universiteto bibliotekoje (toliau VUB). *Darbo tikslas* – nustatyti Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų formaliųjų požymių kaitą. *Darbo uždaviniai* – pristatyti istorinę epochą bei aplinkybes, sąlygojusias knygos transformaciją; išanalizuoti inkunabulų ir paleotipų epochos bruožus; aptarti sąvokos „paleotipai“ ir kitus teorinius aspektus; nustatyti sąvokos „paleotipai“ datavimą skirtinguose regionuose, vartojimo tendencijas, požymius; išnagrinėti VUB katalogo sandarą ir sudarymo specifiką; atlikti empirinį VUB paleotipų rinkinio tyrimą.

Išanalizavus mokslinę literatūrą ir atlikus lyginamąją analizę bei empirinio tyrimo statistinę analizę, prieita prie išvados, kad spausdinimas sudarė sąlygas mokslo plėtrai, naujos informacijos įsitvirtinimui, raštingumo vystymuisi. Knygų spausdinimas buvo aukštesnė komunikacijos išraiška nei žodinis informacijos perdavimas. Nuo 1500 m. knyga nors ir nežymiai, bet ėmė keistis ne vien išvaizda, bet ir turiniu. Taigi 1500–1550 m. laikotarpis žymi didžiųjų Renesanso mokslininkų darbų spausdinimo procesą, Aldo Manucijaus, Johano Frobeno ir kitų spaustuvininkų veiklą. XVI a. pirmojoje pusėje pradėjo keistis knygos struktūriniai ir apipavidalinimo elementai. Inkunabulų ir paleotipų epocha – tai spausdinimo meistriškumo laikas. Knygose atsirado spausdintos iliustracijos, XVI a. pradžioje vyko knygos elementų tobulinimas, atsirado antraštinis lapas, stabilizavosi rubrikos, iliustracijos, atsirado didesnis šriftų pasirinkimas, knygos formatas tapo patogesnis. XVI a. pradžia siejama su knygos specifinių technologinių ypatybių įsisavinimo pradžia, kurios pagrindu keitėsi leidinio formavimas. Tai svarbi pakopa knygos istorijoje. Formalus inkunabulų judėjimas link modernios knygos VUB paleotipų rinkinio atveju atsekamas nuo XVI a. 4 dešimtmečio, kada paleotipuose aptinkami pagrindiniai šiuolaikinės knygos bruožai: paginacija, 8°, 12°, 16° formatai, frontispisas, netiksli išleidimo data. Paleotipus galima laikyti *modernėjančiais inkunabulais*. Besikeičiantis visuomenės mąstymas, naujos idėjos,

mokslo pažanga, išaugusi knygos paklausa skatino spaustuvinius keisti seną, rankraštine imituojančią knygą į greičiau spausdinamą ir patogesnę žmogui skaityti leidinį. Paleotipų laikotarpis 1501–1551 m. – pereinamasis knygos istorijos laikotarpis, senos (rankraštinės) ir naujos knygos derinys. VUB paleotipų rinkinys atspindi formaliųjų požymių kaitą nuo inkunabulų iki modernios knygos formavimosi pradžios.

Magistro darbas *gali būti naudingas* knygos istorijos raidą, paleotipus tyrinėjantiems mokslininkams, knygotyros disciplinos studentams.

TURINYS

ĮVADAS	6
1. INKUNABULŲ IR PALEOTIPŲ EPOCHA	11
1.1. Ar Renesansas pakeitė Europą?	11
1.2. Knygos formos evoliucija	14
1.3. XVI a. knyga Vakarų Europoje: svarbiausi spaustuvininkai	16
2. FORMALIEJI PALEOTIPŲ POŽYMIAI	22
2.1. Inkunabulų bruožai	23
2.2. Paleotipų bruožai	24
2.3. Paleotipų datavimas	25
2.3.1. Vakarų tradicija	26
2.3.2. Rytų tradicija	29
3. PALEOTIPAI VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE	31
3.1. Vilniaus universiteto bibliotekos katalogas: sudarymo ir sandaros specifika	31
3.2. Formalieji paleotipų požymiai VUB rinkinyje: empirinio tyrimo rezultatai	36
IŠVADOS	44
Bibliografinių nuorodų sąrašas	46
Change of post-incunabula's formal features. Case of Vilnius university library collection (summary)	48
PRIEDAI	50
<i>1 priedas.</i> Empirinio tyrimo paleotipų formalių požymių statistinė lentelė	50

ĮVADAS

Kultūriniu istoriniu požiūriu paleotipai – viena iš pačių įdomiausių knygų kategorijų, knyga kaip žinių šaltinis ir materialus objektas. Suprasti senovinę knygą kaip praktiškai naudojamą daiktą leidžia pažvelgti į daugelį kitų knygos architektonikos bruožų (įrišimą, spausdinimą, antraštinį lapą, marginalijas, iliustracijas ir t. t.). Spausdinimo išradimas XV a. sukėlė revoliuciją informacijos kultūroje, žymiai padidindamas knygų skaičių apyvartoje. Šiai transformacijai įtakos turėjo intelektualinis Renesanso kultūros poveikis. Johano Gutenbergo išradimas sulaukė didžiulio dėmesio ir spausdinimas greitai išplito po visą Europą. Per 150 metų leidėjai išspausdino daugybę įvairių knygų: tūkstančius Biblijų, mokslo publikacijų. Spausdinimas taip pat davė pradžią naujų rūšių spaudai atsirasti, kaip antai, naujienų lankstinukams, ar propagandiniams leidiniams Reformacijos metu. Spausdinimo istorija suvaidino svarbų vaidmenį Europos visuomenės vystymesi. Dauguma XV–XVI a. knygų iki mūsų dienų išliko tik keliais egzemplioriais. Šis unikalus paveldas yra išsibarstęs daugiau kaip 6 tūkst. bibliotekų ir archyvų visame pasaulyje. Visapusiškai tyrinėti to laikmečio knygas yra be galo sudėtinga.

XVI a. pagal klasikinį skirstymą – tai *Didžioji epocha*, kurią vokiečiai vadina reformacija, prancūzai – Renesansu, italai – Činkvečento. Atgimimo kultūra negalėjo neatsispindėti to laikmečio knygoje. To laikotarpio knygos spausdinimas pirmą kartą istorijoje pasireiškė kaip galinga agitacijos, švietimo ir kovos už dvasines ir politines idėjas priemonė. Reformacijos pradininkas Martynas Liuteris išvertė Bibliją į vokiečių kalbą. Aldas Manucijus Venecijoje ir Etjenas Paryžiuje meniškai atgaivino antikinę klasiką. Bazelio spaustuvininkas Johanas Frobenas, 1513 m. pasišvenčia Erazmo Roterdamiečio kūrinių leidybai, o pats Roterdamietis dalyvauja leidybiniame darbe kaip korektorius. Šie keli faktai mums leidžia užtikrintai kalbėti apie tai, kad XVI a. pirmoje pusėje knygos yra *Didžiosios epochos* ryškiausi paminklai. Būtinybė jas visapusiškai tyrinėti nekelia abejonių.

Temos aktualumas. 1500 m. simboliškai žymi vieno šimtmečio perėjimą į kitą, tačiau nežymi esminių knygų pasikeitimo požymių. Taigi, kada knyga pradėjo įgauti šiuolaikinės knygos bruožų? Kokią datą laikyti inkunabulų (knygos kūdikystės) pabaiga? *Vieni norėjo pratęsti šį laikotarpį net iki 1550 m., tvirtindami, kad tik XVI a. viduryje visiškai susiformavę šiuolaikinės knygos elementai* – teigia Levas Vladimirovas¹. Knygos istorijos tyrinėtojai inkunabulų pabaiga ir paleotipų pradžia laiko 1501 m. Paleotipai – tai pereinamojo laikotarpio knygos, kurios turi tiek rankraštines, tiek šiuolaikinės knygos bruožų. Iki šiol tai sąlyginis, sutartinis inkunabulų pabaigos traktavimas. Ar formalus inkunabulų pabaigos ir paleotipų pradžios traktavimas matomas konkrečiai VUB paleotipų rinkinyje? Pagrindinis motyvas imtis nepopuliarios ir sudėtingos temos

¹ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 165.

buvo jos tyrimų trūkumas ir supaprastintas aiškinimas šiuolaikinėje historiografijoje. Imtis menkai tirtos temos buvo keblu dėl nepalankios literatūros ir menkos panašių tyrimų duomenų bazės. Pasirinkta tema – vienas iš mažiausia tyrinėtų knygos istorijos pjūvių, todėl šiuo metu aktualu atlikti naujus tyrimus.

Tyrimo objektas – paleotipai, t.y. knygos, išleistos nuo 1501 sausio 1 d. iki 1551 sausio 1 d., Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Magistro darbo tikslas – nustatyti Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų formaliųjų požymių kaitą.

Sąvoka „formalieji požymiai“ čia suprantama kaip skiriamieji knygos struktūros, apipavidalinimo požymiai paleotipus skyrę nuo inkunabulų. Tie požymiai yra: antraštinis lapas, dvispalvė spauda, šifrų, tematikos, kalbos, formatų įvairovė, paginacija, priešantraštinis lapas... Paleotipų laikotarpyje šie požymiai knygoje formavosi. Formalieji požymiai knygoje įsitvirtino laikantis nustatytos tvarkos reikalavimų, remtasi modernėjančios knygos apipavidalinimo forma.

Pagrindinis magistro tyrimo klausimas turėtų būti toks: kiek paleotipai skiriasi nuo inkunabulų, ar formalieji požymiai tie patys, ar skiriasi? Turint VUB paleotipų statistinius duomenis, galima nustatyti, kiek knygos sandara formaliąja prasme pasistūmėjo link modernios knygos, ir kiek liko tokia pat kaip inkunabulų. Taip pat nuo kada VUB rinkinio paleotipai atitinka visus požymius ir turi šiuolaikinės knygos elementų?

Darbe siekta atsakyti į nelengvus klausimus ir išsikeltus uždavinius:

1. Pristatyti istorinę epochą bei aplinkybes, sąlygojusias knygos transformaciją.
2. Išanalizuoti inkunabulų ir paleotipų epochos bruožus;
3. Aptarti sąvokos „paleotipai“ ir kitus teorinius aspektus;
4. Nustatyti sąvokos „paleotipai“ datavimą skirtinguose regionuose, vartojimo tendencijas, požymius;
5. Išnagrinėti VUB katalogo sandarą ir sudarymo specifiką;
6. Atlikti empirinį VUB rinkinio tyrimą, kurio metu reikėjo:
 - Išrinkti pagrindinius paleotipus charakterizuojančius požymius;
 - Išanalizuoti gautus statistinius duomenis;

Magistro darbo metodas – mokslinės literatūros lyginamoji analizė. Empirinis tyrimas atliktas tiriant VUB paleotipų katalogo paleotipų bibliografinius aprašus. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų katalogas – nepamainomas pagalbininkas, sutrumpinantis kiekvieno besidominčio paleotipais tyrinėtojo laiką. VUB paleotipų kataloge 1409 pavadinimų, aprašytų paleotipų abėcėlės tvarka. *Kartu su dubletais ir tominiais veikalais šis skaičius išauga iki 1654*

*vienetu*². Pasirinktas paprastosios atsitiktinės imties būdas. Imtis – tai VUB paleotipų rinkinio dalis, naudojama empiriniam tyrimui. Šis būdas yra efektyvus ir lengvai pritaikomas, kai tyrinėjama visuma yra nedidelė. Svarbiausia, kad imtis būtų atsitiktinė, t.y., visi VUB rinkinio paleotipai turėtų lygias galimybes patekti į imtį. Yra keletas atsitiktinės imties sudarymo būdų. Šiuolaikiniuose tyrimuose atsitiktinė imtis apskaičiuojama kompiuteriu, viena tokių programėlių prieinama internete³. Programėlėje naudojamas kalkuliatorius kaip vieša paslauga sisteminiams moksliniams tyrimams. Kalkuliatoriaus pagalba galima nustatyti, kiek šio tyrimo atveju paleotipų bibliografinių aprašų reikia ištirti, kad gautume rezultatus, kurie atspindėtų visų paleotipų, esančių VUB, tendencijas. Taip pat galima pasirinkti tikslumo lygį procentais. Galimi variantai – 99 % arba 95 %. Buvo pasirinktas 95 % tikslumas su 5 % paklaida, nes bendras paleotipų skaičius nėra didelis, todėl pasirinktas variantas gana tiksliai atspindės bendrą situaciją. Programėlės pagalba buvo gautas imties dydis – 282, išrenkant tyrimui atsitiktiniu būdu kas penktą paleotipą pagal kataloge esantį pavadinimo numerį. Probleminius paleotipus teko peržiūrėti *de visu*. Problema – požymių būdingų tik paleotipams, identifikavimas. Pirmiausia reikėjo išnagrinėti pačius paleotipus, pajusti jų specifiką. Ištyrus kelis probleminius paleotipus *de visu* ir atsivertus VUB paleotipų katalogą, pamėginti tą katalogą *prakalbinti*, t. y., išsiaiškinti, ką bibliografinis aprašas sako apie paleotipą. Tyrime naudojamas statistinės analizės metodas. Atskiri faktai buvo siejami į visumą ir einama prie apibendrinimų. Kai kur interpretuojant reikėjo pasikliauti vien intuicija ir logika.

Mokslinė literatūra pasirinkta tema nėra gausi. Europos ir Lietuvos inkunabulai jau seniai yra išsamiai ištyrinėti. Paleotipai tik paskutiniaisiais metais sulaukė mokslininkų dėmesio. Išleistas *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų* katalogas, kurį sudarė Nojus Feigelmanas, Irena Daugirdaitė, Petras Račius. Jame stengiasi pateikti ne tik bibliografinius aprašus, bet ir proveniencinius įrašus. Knygos pradžioje įdėti du straipsniai. Irena Daugirdaitė (p. vii–xvi) apžvelgia universiteto paleotipų kolekciją ir pateikia katalogo sudarymo bei knygų aprašymo principus. Arvydo Pacevičiaus straipsnyje (p. xvii–xxxv) „Lietuvos knygos kultūra ir paleotipų proveniencijos“ plačiai nagrinėjami Vilniaus universiteto bibliotekoje esantys 1409 paleotipai (su papildomais egzemplioriais ir tomiais išeitų 1654), tačiau paleotipų sąvokos giliau nagrinėti mėginimų nebuvo.

Užsienio literatūra kiek gausesnė. Užsienio šalių bibliotekos jau seniai yra išleidusios paleotipų katalogų, tačiau mokslinių studijų paleotipų teoriniams aspektams aptarti, trūksta. Paleotipų katalogų yra išleista Vokietijoje: *Die Postinkunabeln der Universitätsbibliothek Giessen* (autor. Universitätsbibliothek Giessen, Hermann Schüling); Didžiojoje Britanijoje: *A list of the post-incunabula in the University Library Newcastle upon Tyne*. Nyderlanduose: *Catalogue of a*

² DAUGIRDAITĖ, Irena. *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*. In Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas. Vilnius, 2003, p. 7.

³ <http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>

collection of postincunabula – and several other rare and interesting sixteenth century books, all printed in the Low Countries; Postincunabula (N.V. Standaard, Antwerp), Nederlandse postincunabulen 1500–1540, Incunabula & post-incunabula, 1466–1520: many of them from the Prince Arenberg Library. Rusijoje: Еврейские палеотипы Российской национальной библиотеки– научное описание; Палеотипы в фонде Научной библиотеки Саратовского университета – каталог; Ukrainoje: Каталог Палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки; Палеотипы библиотеки Киевской Духовной академии, taip pat Prancūzijos, Didžiosios Britanijos universitetų ir kitų valstybinių, ir asmeninių bibliotekų paleotipų katalogų.

Kiekvienos paleotipų kolekcijos pasididžiavimas yra garsiausių Vakarų Europos leidėjų dinastijų spaudiniai, t.y. Aldo Manucijaus, Etjenu, Elzevyru, Plantenu. Tačiau labai maža dalis paleotipų katalogų yra prieinama Lietuvos tyrinėtojams. Prieinami yra tik senesnio leidimo Rusijos, Ukrainos katalogai.

Gausiausia literatūra rusų kalba. Nors literatūra išleista senokai, tačiau mokslinės vertės tai nekeičia. Verta paminėti vieną iš knygotyriminkų – Aleksandrą Gorfunkelį, kurio knygomis teko naudoti: *Печатная и рукописная книга в Италии в XVI в.; Рукописная и печатная книга, 1975 m.; Каталог палеотипов: из собр. Науч. б-ки им. М. Горького, 1977 m.*; o taip pat, Кацпржак, Евгения. *История книги, 1964 m.*, Лисицкий, Лазарь. *Искусство книги, 1962 m.* Angliška literatūra apibūdinanti Renesanso ir Reformacijos laikotarpio visuomeninį gyvenimą bei tuometinį knygos vaidmenį visose gyvenimo srityse. Tokiose knygose kaip Hunt, John. *The Renaissance*, Fudge John. *Commerce and Print in the Early Reformation*, Pettegree Andrews. *The Reformation World*, Mumby, Frank. *Publishing and bookselling*.

Užsienio mokslininkai, bibliofilai paleotipų laikotarpio per daug nesureikšmina, priskiria jį periodui iš inkunabulų pereinamojo į šiuolaikišką knygą. Tik paskutiniaisiais metais atkreiptas dėmesys į šį knygos istorijos laikotarpį. Vyksta mokslinės konferencijos, tačiau kol kas naujų mokslinių publikacijų ta tema nerasta.

Verta paminėti vieno iš prestižiškiausių universitetų visoje Didžiojoje Britanijoje, seniausio Škotijoje, Šv. Endriu universiteto, Menų fakulteto, Istorijos mokyklos nuo 1997 m. vykdomą projektą (The St Andrews Universal Short Title Catalogue project (USTC)), kurio metu kuriama viena didžiausių knygos ir spausdinimo išteklių bazė kultūros studijoms. Jo metu bus kuriama bibliografinė duomenų bazė knygoms, išspausdintoms Prancūzijoje, Nyderlanduose, o taip pat renkama informacija apie knygas, esančias Rytų Europoje ir Skandinavijoje. Projekto rengėjai didžiuojasi rengdami konferencijas knygos istorijos tema. Dėmesio sulaukė knygos, išleistos paleotipų laikotarpyje, ir tuo tikslu 2008 metų rugsėjo mėnesį buvo surengta konferencija: „*Pereinamosios knygos: spausdinta knyga paleotipų laikotarpyje 1500–1540 m.*“ (angl. *The book in transition: the printed book in post-incunabula age 1500–1540.*) Šioje konferencijoje dalyvavo

knygos istorikai iš skirtingų Europos šalių pasidalinti spausdinimo istorijos patirtimi, diskutuoti, kaip knygų industrija reagavo į XVI a. pradžios pirmąjį knygos pasikeitimo etapą. Taip pat buvo kreipiamas dėmesys į visos Europos išaugusią knygų rinką, kaip į sėkmingą verslo modelį. Tačiau konferencijos medžiaga šiuo metu nėra viešai publikuota internete, todėl įvairių Europos šalių mokslininkų naujausiais tyrinėjimais šiame darbe nebuvo galimybių pasinaudoti.

Darbo struktūra. Mažai dėmesio skirta poligrafinės spaudos išradimo istorijai, nebuvo siekta nušviesti visuotinės knygos istorijos. Ta tema yra pakankamai rašyta ir lietuvių kalba⁴. Stengtasi daugiau dėmesio skirti probleminiams klausimams ir uždaviniams. Medžiaga išdėstyta trijose pagrindinėse dalyse. Dalys susideda iš skyrių ir poskyrių. Pirmoje dalyje aptariami teoriniai magistro darbo aspektai, kuriuose stengiamasi atskleisti priežastis, inkunabulų ir paleotipų epochą, to laikmečio situaciją, istorines aplinkybes, kurios tiesiogiai įtakojo knygos transformaciją ne vien turinio, bet ir knygos požymių kaitos atžvilgiu. Antroje dalyje apibūdinami paleotipų ir inkunabulų požymiai, stengtasi atskleisti paleotipų datavimo problemą, nustatyti kriterijus ir aplinkybes dėl skirtingo datavimo, ir kokiais požymiais paleotipai vis dėlto skyrėsi nuo inkunabulų. Trečiojoje dalyje pateikiama Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų katalogo sudarymo principai ir gretinama su Ukrainos mokslo akademijos paleotipų katalogu. Taip pat pateikiami tyrimo rezultatai dalyje tyrimo išvados, analizė.

⁴ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979.

1. INKUNABULŲ IR PALEOTIPŲ EPOCHA

Paleotipų chronologinių rėmų pradžią visuotinai priimta laikyti 1500 metus. Tačiau, ką ši simbolinė ir patogi data gali reikšti? Ką 1500 m. žymi knygos ir Europos istorijos kontekste, kokie įvykiai keitė ne tik visuomenės mąstymą, politinę santvarką, pasaulėžiūrą, kultūrą, bet ir knygą, jos bruožus, kaip vieną svarbiausią tuo metu žmogaus intelektualinės išraiškos priemonę?

Remiantis istorine periodizacija, XV a. pab. – XVI a. pr. žymi istorinės epochos – Viduramžių pabaigą ir naujos epochos pradžią. Viduramžiai yra viena iš sunkiausiai interpretuojamų epochų ne tik dėl jos vidinio sudėtingumo: kalbos, metafizikos ir dialektikos, bet ir dėl tyrinėtojų skirtingo vertinimo. Vieni šią epochą menkina, kiti aukština, vieniems – tai šviesa, kitiems – tamsa. Viduramžiais vadinamas laikotarpis nuo V a. (Vakarų Romos Imperijos žlugimas) iki XV a. (Renesanso atsiradimas). Kokie įvykiai tuo metu sukrėtė Europą, privertę ją keistis?

XV a. Europai, o tuo pačiu ir pasauliui, buvo lemtingi. Tuo metu Europoje vyko Rekonkista, Renesansas, Šimtametis karas, Naujojo pasaulio užkariavimas (Didieji geografijos atradimai). XVI a. pr. – Reformacija. Didžiausią įtaką padarė Renesansas ir Reformacija.

1. 1. Ar Renesansas pakeitė Europą?

Renesanso laikotarpyje gimė žmogaus kaip individo supratimas. Vadovaujantis šiuo požiūriu, pasikeitė ir visi kiti gyvenimo aspektai ir tai palietė kiekvieno europiečio gyvenimą. Renesansas be abejonės pakeitė daug intelektualinio gyvenimo, ekonomikos, politikos, religijos ir geografijos aspektų. Šie pasikeitimai reiškė daug daugiau nei laikinas meno mados pasikeitimas ar nauja diskusijų tema apie politiką ir teologiją. Viena iš humanizmo vystimosi priežasčių gali būti nerimas ir netikrumo jausmas susidaręs po *Juodosios mirties*. Kai Europoje mirė kas trečias žmogus senos tiesos nesugebėjo paaiškinti vykstančių procesų, todėl tai paskatino atsakymų ieškojimą į naujus klausimus, susijusius su žmogaus – pasaulio – dievo santykiu.

Iki XV a. knygos buvo brangūs lobiai, kiekviena knygą reikalavo daug mėnesių kvalifikuoto darbo indėlio. *1450–1500 metais buvo išspausdinta 20 mln. knygų, 15 tūkst. skirtingų pavadinimų. Per visą XVI a. buvo išspausdinta 200 mln. knygų*⁵. Nacionalinės ypatybės stiprino vietinės kalbos vartojimą, spausdinimas gali būti daug svarbesnis veiksnys, užtikrinęs liaudies kalbos vartojimą ir lotynų kalbos, kaip pagrindinės, smukimą. Spausdinimo išradimas XV a. vid. sudarė sąlygas greitesniam informacijos skleidimui. XV a. pab. spausdinama buvo visoje Europoje ir nusipirkti antikos autorių kūrinių buvo daug paprasčiau nei anksčiau. Spausdinimas visuomenę supažindino su religiniais veikalais, valdžios propaganda, grožine literatūra, mokslo veikalais.

⁵ HUNT, John. *The Renaissance*. London, 1999, p. 107.

Spausdinimas padėjo Renesanso kultūrai plisti visoje Europoje. Kultūros sklaida vyko ir per studentus, atvykstančius studijuoti į Italiją. Šiaurės Europoje Renesansas buvo daugiau teologiškai orientuotas nei tai buvo Italijoje. Mokslininkai ieškojo būdų kaip geriau sujungti klasikinį ir krikščioniškąjį mokymą, siekiant užtikrinti žmonėms turtingesnę ir etiškesnę gyvenimą žemėje. *Ir priešingai nei Makiavelis, jie teigė, kad žmogaus prigimtis iš esmės yra gera. Švietimas, jei jis tinkamai taikomas, gali pasitarnauti ugdant gerą žmogų Dievo akyse*⁶.

Renesansas pristato savitą Vakarų tradicijos idėjų sklaidą. *Tačiau mokslininkai nesutaria, kas iš tikrųjų buvo šitas laikotarpis. Kai kas teigia, kad jokio Renesanso nebuvo, o tai XVIII–XIX a. mokslininkų istorikų vaizduotės vaisius*⁷. Nors toks požiūris nuėjo per toli, tačiau kai kurie mokslininkai pervertino Renesanso įtaką. Renesansas daugiau buvo literatūros ir meno reiškiny, kurio įtaka politikoje neginčijama. *Tačiau Didžiųjų geografinių atradimų ir mokslo pažangai didelės įtakos nedarė*⁸. Tai nebuvo atskiras Europos istorijos laikotarpis, o pereinamasis tarp Viduramžių ir Naujųjų laikų. Galų gale, Renesansą galima laikyti kaip savitą kultūros požiūrių visumą, kuomet tikėjimas ateitimi nebuvo toks šviesus kaip grožėjimasis praeitimi.

Kai vienas intelektualinis judėjimas chronologiškai susikerta su kitu, neišvengiami yra tarpusavio ryšiai ir panašumai. Tai sakytina apie Renesanso ir Reformacijos ryšį. Istorikai siekia sužinoti priežastis, kodėl XVI a. pradžioje reformacijai pavyko suskaldyti krikščioniškąją Vakarų Europos bažnyčią, kuomet ankstesni bandymai buvo nesėkmingi. Juolab, kad erezija buvo ne naujas reiškiny. Per bažnyčios istoriją teologinės doktrinos daug kartų skyrėsi nuo mokymo. Vienas ginčas 1054 m. privedė krikščionių bažnyčią prie skilimo. Nuo tada Vakarų katalikų bažnyčia išlaikė savo viršenybę prieš sklindančias erezijas. Naujausia erezijos banga kilo XIV a. pabaigos kuomet Janas Husas ir Johanas Viklifas skelbė poziciją nukreiptą prieš popiežius. Jie pasisakė prieš bažnyčios turtus ir siekė, kad Biblijos skaitymas ir aiškinimas būtų prieinamas visiems. Siūlė atsisakyti kunigų ir popiežiaus statuso. Martynas Liuteris šią doktriną suformulavo kaip *visų tikinčiųjų kunigystė*. Jų nesėkmė įdomi vien dėl to, kad kai kuriuos teiginius vėliau panaudojo Martynas Liuteris. Kodėl Janui Husui ir Johanui Viklifui nepavyko, o Martynui Liuteriui pasisekė?

Viena iš priežasčių gali būti teologų priimtina humanistų kritika. Teologai skatinami tikslesnėms Biblijos skaitimams ir aiškinimams. Erazmas Roterdamietis nenutraukė ryšių su bažnyčia, tačiau jo raštų tematika ir kai kurių mokslininkų pasisakymai paruošė dirvą Liuteriui. Bažnyčios piktnaudžiavimo tema buvo pagrindinė humanistų keliami problema. Bet Vatikano pinigų poreikis buvo siejamas su Renesansu. Dėl politinio, karinio konkurencingumo popiežiai

⁶ THACKERAY Frank, FINDLING Johan. *Events That Changed the World Through the Sixteenth Century*. Westport, CT, USA, 2001, p. 25.

⁷ Ten pat, p. 28.

⁸ Ten pat.

globojo didžiuosius Renesanso menininkus, statėsi prašmatnias bažnyčias ir pilis. Tokiam tikslui pasiekti Vatikanas siekė, kuo daugiau išgauti pinigų iš savo tikinčiųjų.

Bažnyčia visada pristatydavo valdžios doktriną: vyriausiems bažnyčios pareigūnams suteiktos papildomos galimybės aiškinant Bibliją ir Dievo žodį. XIV a. negandos ir *Juodoji mirtis* išpopuliarino Viklifo kritikuojamą bažnyčios doktriną, kuria Viklifas teigia, kad bažnyčios pareigūnai savo elgesiu iššaukė Dievo rūstybę. Bažnyčia nebegalėjo pateikti įtikinamų įrodymų maro priežasčiai paaiškinti. Buvo lengva paaiškinti, kodėl liga plinta netikinčiųjų ar kitatikių bendruomenėse, bet nesugebėta paaiškinti, kodėl maras puola ir verčia kentėti dorus žmones. Renesanso mokslo ir geografijos atradimai, kurie labai skyrėsi nuo Biblijos ir bažnyčios mokymo, paveikė neigiamai popiežiaus ir kunigų autoritetą, kuomet aksioma, kad bažnyčia ir popiežius visos tiesos šaltinis, nebegaliojo. Šita situacija pasinaudojo Martynas Liuteris protestuodamas prieš indulgencijų pardavinėjimą ir Šv. Petro bazilikos statybas Romoje. Vėliau protestas pasireiškia kituose sudėtingesniuose teologijos aiškinimuose.

Kad tuo metu knygos vaidino svarbų vaidmenį suprato ir Katalikų bažnyčia. Kontrreformacijos metu, sudarę draudžiamų knygų sąrašus kaip vieną iš represinių priemonių prieš knygų ir spausdinimo galios plitimą. Taigi Bažnyčios keitimasis vyko apie šimtmetį, o tai paskatino Renesansas, kuris pasiūlė tiek intelektualines, tiek fizines priemones. Šie pasikeitimai palietė tiek Reformacijos šalininkus, tiek katalikų bažnyčią. Spausdinimas buvo labai svarbus Reformacijos plitimui, tai buvo Renesanso mąstymo ir politinio konteksto dalis.

Reformacijos laikotarpiu knygų tiražai padidėjo, tačiau knygų industrija atsirado dar iki Reformacijos. Dar iki Gutenbergo išradimo⁹ Europoje atsirado polinkis knygai. Knygų alkis tuo metu buvo toks didelis, kad teko padaryti šimtus manuskriptų (rankraštinės knygos) egzempliorių, o tai jau galima sakyti apie manuskriptų išsivystytą prekybą. Verta pažymėti, kad ir po spaudos išradimo rankraštinė knyga vaidino svarbų vaidmenį, kaip priemonė religiniuose debatuose, o ypač tam tikrų žmonių tarpe. Vis dėlto neabejotina, kad Gutenbergo išradimas atvėrė naujas galimybes skleisti spausdintą tekstą daugybei žmonių. Spaudos plitimas įgalino spausdinti didelius kiekius standartinių tekstų, kurie didino humanizmo populiarumą. Netrukus tipografija tapo vienas iš gyvybingo miesto požymių. Spausdinimo mašina, tai naujos brangios technologijos dėl kurių bankrutavo pirmieji spaustuvinkai. Kita vertus, tipografijos plito astronominiu greičiu. *XVI a. pr.*

⁹ Gutenbergo atradimo esmė – nauja spaudmenų liejimo technologija (litos, puansono, matricos, spaudmenų lydinio išradimas), tipografinio rašalo patobulinimas, spaudmenų kasos išradimas ir spaudimo preso pritaikymas poligrafijai.

tipografijos buvo beveik šimte miestų, tame tarpe Venecijoje, Paryžiuje, Romoje, Antverpene¹⁰. Šie miestai tapo pagrindiniai knygų spausdinimo centrai.

Tuo metu knyga kartu su tobulėjančia technika taip pat siekė savo brandos, tobulumo. Didesnė, geriau finansuojama tipografija sėkmingai pradėjo eksperimentuoti šriftų panaudojime. Vieno formato paprastas manuskriptų teksto apipavidalinimas suteikė galimybę spaustuviniams panaudoti daugiau šriftų, dekoruoti inicialus, o pačiose geriausiose knygose naudoti vario graviūrą. Tokiu būdu nusistovėjus knygos apipavidalinimui, prireikė specializuotos darbo jėgos, kuri dirbtų tik tam tikroje srityje: knygrišių, šriftų surinkėjų, prekybininkų ir pan. Populiarėjančios knygos reikalavo didesnio popieriaus poreikio. Tuo tikslu ėmė rasti vis daugiau popieriaus malūnų. Svarbiausia spaustuvininkai turėjo įsisavinti naujus gaminimo būdus ir parduoti savo produkciją už priimtina kainą. O tai keitė nusistovėjusią knygų prekybos rinką. Knygų buvo daug ir kokybiškų ir jas buvo galima įsigyti visiems už prieinamą kainą. Knygos tapo ne vien elito klasės turtingumo, išprusimo įrodymu. Vis dėlto, knyga buvo brangi ir pačiam žemiausiam sluoksniui buvo neįperkama, tačiau vidurinis sluoksnis turėjo galimybių knygą įsigyti vietoj, tarkim, reikalingo brangaus namų ar ūkio apyvokos daikto. Tokiu būdu knyga tuo metu tapo visuomenės potencialiu nesutarimo ginklu. Net per Reformaciją knyga galėjo vienos šalies intelektualinį kapitalą skleisti už šalies ribų. Knygos tobulinimo potencialą rodo ir tai, kokio publicisto ar autoriaus yra įvestos naujovės į teksto kokybę, kaip antai Erazmo Roterdamiečio ar spaustuvininko Johano Frobeno, kurių nauji tekstai sulaukė vis didesnės paklausos.

1. 2. Knygos formos evoliucija

Žmonijos kultūra formavosi per ilgus šimtmečius. Karta iš kartos perimdavo dvasines ir materialines vertybes, be kurių neįsivaizduojamas šių dienų civilizacijos lygis. *Renesansas, Didieji geografiniai atradimai, mokslo – technikos revoliucija, kapitalistinių santykių vystymais – šie pasauliniai – istoriniai procesai reikalavo įvairiapusių, naujesnių žinių, kurios sklido pagreitintais tempais*¹¹.

Renesanso epocha atspindėjo naujos gimstančios visuomenės interesus. Rankraštinė knyga jau nebepajėgė patenkinti išaugusios visuomenės paklausos. Atsirado būtinybė spausdinti knygai atsirasti, gimė daugiatiražinių identiško teksto leidinių idėja. Knygos spausdinimo pradžia buvo svarbus žingsnis žmonijos civilizacijos istorijoje. *Knygų spausdinimas sudemokratino švietimą, mokslą, meną, lėmė veržlų, iki tol neregėtą jų suklestėjimą. Spausdintos knygos išradimas leido toli viena nuo kitos esančioms bendruomenėms, valstybėms, skirtingoms kultūroms aktyviai*

¹⁰ ПЕТТЕГРЕЕ, Andrews. *The Reformation World*, London – New York, 2000, p. 110.

¹¹ ЛЮБЛИНСКИЙ, Владимир. *На заре книгопечатания*. Ленинград, 1959, p. 128.

*keistis patyrimu, sukurtomis dvasinėmis vertybėmis ir bendravimas, tarpininkaujant knygai, buvo paprastas ir patogus*¹².

Atgimimo epochos švietėjiškos tendencijos sudarė sąlygas visuomeninio mokslo vystymuisi – humanistinės filosofijos ir eksperimentiniam pažinimui.

Nauja era žmonijos istorijoje glaudžiai susijusi su knyga, kuri jau tuo metu pilnai nusistatė savo funkcines savybes visuomeniniame gyvenime bei perspektyvoje. Tos perspektyvos atvėrė knygos leidėjams kelią pastoviam knygos tobulėjimui, kuris labiausiai susijęs su knygos patrauklumu, patogumu skaitytojui. Knygos, kaip informacijos šaltinio, informacijos perdavimo priemonės, poreikiai nenutrūkstamai augo. Tai atspindėjo civilizacijos vystymosi charakterį, kuris labiausiai pasireiškė kontinentinėje Europoje.

Tyrinėjant knygos evoliuciją, Vladimiras Liublinskis išskiria 2 vystymosi periodus:

1. *Iki XV a. – knygos formos tobulėjimo metas;*

2. *XVI a. – iki šių dienų. Tai techninio progreso epocha. Epocha, atvėrusi naujų galimybių išspręsti eilę specifinių uždavinių, iškeltų naujomis socialinėmis sąlygomis*¹³.

Abu periodai glaudžiai susiję ta pačia knygos evoliucijos kryptimi, kita vertus, pats evoliucijos charakteris, jos tempai skirtingu metu skyrėsi.

Knygos spausdinimo atsiradimas pakėlė knygą į naują gyvavimo pakopą. Šis įvykis Europoje siejamas su Johanu Gutenbergu. Apie Johano Gutenbergo išradimą tiksliai pasakė G. Lichtenbergas: *Daugiau nei auksas, pasaulį pakeitė švinas, ir daugiau tas, kuris yra tipografinėse literose, nei tas, kuris kulkose*¹⁴. Nedideli tiražai, popieriaus naudojimas spausdinime vietoj pergamento ir pan., suvaidino didelį vaidmenį tolimesniame knygos evoliucijos kelyje. Tame kelyje knyga – visuomeninio reiškinių dalyvis, kurio funkcija padėti žmonių komunikavimui.

Pirmieji spaustuvininkai, tame tarpe ir Johanas Gutenbergas, savo darbuose neįnešė nieko originalaus į knygos išvaizdą ir konstrukciją. Jie iš esmės stengėsi atkartoti rankraštinę knygą. Pirmieji spausdinti leidiniai buvo parduoti kaip rankraštinės knygos, nes jos praktiškai nesiskyrė. Tą tiksliai charakterizuoja L. Lisickis: *Gutenbergas, literų išradėjas, atspausdino tuo būdu keletą knygų, kuria besąlygiškai iki šių dienų yra aukščiausias knygų meno pasiekimas. Paskui praeina keli šimtmečiai be iš esmės pagrindinių išradimų. Ir čia nauja technika kopijuoja seną produkciją, spausdinta knyga kopijuoja rankraštinę*¹⁵. XV a. pab. buvo mėginama išspręsti padidėjusį knygos poreikio klausimą. Knygų leidėjams atsirado uždavinys – pasiekti knygos tempus tokius, kad patenkintų vis augantį jų poreikį. Likusios problemos, susijusios su knygų kokybinės charakteristikos ypatybėmis, jų formų vystymuisi, buvo mažiau aktualios. Už tad tuo metu

¹² FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 7.

¹³ ЛЮБЛИНСКИЙ, Владимир. *На заре книгопечатания*. Ленинград, 1959, p. 126.

¹⁴ НЕМИРОВСКИЙ, Евгений. *Иоганн Гутенберг*. Москва, 1992, p. 15.

¹⁵ ЛИСИЦКИЙ, Лазарь. *Искусство книги*. Москва, 1962, p. 163.

spausdinta knyga priminė pagal visas savo ypatybes rankraštinę knygą. Spausdinta knyga buvo skirta palyginti nedideliame skaitytojų ratui. Ir uždavinio tapti masine, kaip to reikalavo besivystančios visuomenės interesai, įgyvendinti nepavyko.

Knygų vystymasis ilgus metus buvo susietas su jau atrastų formų tobulinimu vis daugiau besivystančių poligrafijos technologijos pagrindu. Padidėjusią gamybą sąlygojo visuomeninio vartojimo poreikis, tiražų padidinimas, knygų atpigimas.

XVI a. pradžioje vyko knygos elementų tobulinimas, tai knygos tekstui davė didesnę tikslumą ir struktūrą, atsirado antraštinis lapas, stabilizavosi rubrikos, iliustracijos, didesnis šriftų pasirinkimas, knygos formatas tapo patogesnis. XVI a. pradžia siejama su knygos specifinių technologinių ypatybių įsisavinimo pradžia, kurios pagrindu keitėsi leidinio formavimas. Tai labai svarbi pakopa knygos istorijoje. Pakankamai greitai žymių leidėjų dėka knyga įgavo naują išvaizdą ir formą, t. y. organizuojamas ne vien tekstas bet ir iliustracijos, antraštinis lapas ir t. t. Įvedant visus naujus knyginės organizacijos bruožus, kaip tarpusavyje susijusių elementų sistemą, knyga tapo vis mažiau priklausoma nuo rankraštinės knygos. Renesanso epochoje knyga įsisavino antikinės estetikos idealus, kur tikslingumo principas neatskiriamas nuo harmonijos supratimo. Tuo laikotarpiu knyga pasiekė knygų kultūros viršūnę. O pagrindas buvo humanistiniai principai, t. y., siekis tarnauti žmogui turint aiškų supratimą apie jo besivystančius poreikius ir galimybes.

XVI a. knyga išsikovojo sau vietą žmonių gyvenime. Knyga įsijungė į bendrą besivystančios civilizacijos tėkmę. Tuo metu vyko žmoniškosios veiklos diferenciacija: inžinerinės, mokslinės, meninės, mokomosios, karinės, visuomenės sluoksnių išsiskyrimas, knygų prekybos specializacija. Visa tai privedė prie to, kad kuriamos ir leidžiamos specialios knygos. Grafinis apipavidalinimas ir funkcionalumas pasaulietinių ir bažnytinių knygų skyrėsi. Įvairumo turėjo pasaulietinės knygos: linksminančios ir dorovinės, mokslinės, mokomosios, propagandinės, žinynai ir pan. Tipologijos procesas ir knygų specializacija tęsiasi ir iki mūsų dienų, todėl tai aktuali problema.

Knygų formos genėzė, apibūdinta šiame poskyryje, kaip funkcionalios ir konstruktyvios knygos organizacijos vystymosi procesas, realiau istorijoje buvo žymiai sudėtingesnis.

1.3. XVI a. knyga Vakarų Europoje: svarbiausi spaustuvinkai

XV a. spauda buvo įsitvirtinusi vien kai kuriose Vidurio ir Pietų Europos valstybėse, o jos Šiaurės ir Rytų kraštuose spaudos daigai tik kur ne kur atsirasdavo ir vėl išnykdavo, nesuradę tinkamos dirvos. *XVI–XVII a. spauda ne tik išigalėjo beveik visame Europos kontinente, bet kartu*

*su jūros keliautojais, nuotykių ieškotojais, misionieriais ir pirkliais pasiekė tolimiausius užjūrio kraštus*¹⁶.

XVI a. pirmoje pusėje knyga pirmą kartą tampa politinių kovų ginklu. XVI a. pr. Vakarų Europos šalyse kilo visuomeninis judėjimas, dar kitaip vadinamas Reformacija. Tai kova prieš bažnyčią, prieš dvasininkijos įtaką visuomeniniame gyvenime. Reformacijos lyderiai poleminėje kovoje prieš katalikų bažnyčią išnaudojo visas spausdinimo staklių galimybes. Pradėta spausdinti polemikos kūriniai, pamfletai, kalbos, kvietimai. Vitenbergo spaustuvininkas Hansas Luftas užsiėmė vien tik Martyno Liuterio kūrinių spausdinimui. Tokia pačia veikla užsiėmė ir Kristoforas Fromšaueris Ciuriche spausdinęs Ulricho Cvinglio kūrinius.

Su Reformacijos epocha susiję įžymių kūrinių pasirodymai nukreipti prieš bažnyčios tarnautojų ribotumą ir nemokšišumą. Keletas iš jų, tai Erazmo Roterdamiečio „Kvailumo pagyrimas“ ir kolektyviai parašyta satyra „Tamsių žmonių laišakai“, kuriose išjuokiami dvasininkai.

Šie ir kiti panašūs to laikmečio kūriniai buvo populiarūs, parduoti dideliu tiražu. Tai buvo nauja ne tik visuomeniniame gyvenime, bet tai sąlygojo informacijos perdavimo priemonės – knygos transformaciją.

Dideliu tiražu buvo leidžiamos ir kitos tematikos knygos. Astronomijos, zoologijos, botanikos, istorijos, filologijos ir pan. Išleidžiami nauji antikos ir viduramžių autorių kūriniai su tuometinių mokslininkų komentarais. Leidžiama to laikmečio mokslininkų Mikalojaus Koperniko, Džordano Bruno, anatomo Andriejaus Bezalijaus, chirurgijos pradininko Pare darbai.

Katalikų bažnyčia, jausdama savo viešpatavimo silpnėjimą, stiprina inkviziciją ir negailestingai persekioja kitaip mąstančius nepriklausomai nuo to, kaip jie reikšėsi. Į tą kategoriją įėjo ir tikslųjų mokslų, filosofijos atstovai, ir katalikybės kritikai. Bažnytinė knygų cenzūra įgavo žymiai universalesnį ir nepalyginamai griežtesnį charakterį. Cenzūra veikė ir ankščiau. XV a. ji egzistavo išankstiniu pritarimu numatytoms išliesti knygoms. Tam buvo sudarytos specialios kolegijos prie universitetų arba arkivyskupijų. XVI a. pirmoje pusėje cenzūra bendradarbiaudama su bažnytiniais radikalais, pavirto į grėsmingą tribunolą, naikinusį neįtikusias knygas laužuose, o kartu su knygomis sudegindavo ir jų autorius. Verta paminėti keletą beprasmių aukų, tai humanistas ir leidėjas Etjenas Dole, gydytojas, atradęs kraujotaką – Migelis Servuoto, mokslininkas, filosofas Džordanas Bruno. Kiek per visą sugriežtėjusios inkvizicijos laikotarpį Europa prarado savo idėjomis, protu tą laikmetį pralenkiančių mokslininkų, sunku būtų nustatyti.

XVI a. pradžioje iškyla stambiausios leidyklos ir tipografijos, kurios nustelbė XV a. atsiradusias spaustuves. Sumenko vienuolynuose ir mažuose miesteliuose esančių leidyklų padėtis, jos tapo nebe konkurencingos dideliuose miestuose esančioms leidykloms. Didelių spaustuvių verslas buvo visos šeimos verslas, perduodamas tėvo sūnui. Per ilgus gyvavimo metus, dėl geros

¹⁶ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 199–200.

knygos kokybės turinio ir fizinių savybių, šeima užsitarnaudavo šlovę ir populiarumą. Tokios šeimos Vakarų Europoje – Manucijų, Plantenų, Etjenų šeimos.

Europos didžiausias tipografijos centras buvo Paryžius. Prancūzija turėjo ir kitų spausdinimo centrų Tulūzoje, Avinjono miestuose, tačiau didžiausi knygos prekybos taškai buvo Paryžiuje ir Lione. Paryžiaus spaustuvės spausdino knygas užsienio klientams taip pristatydami Prancūzijos literatūrą Europos kultūriniam elitui. Lionas buvo tarptautinės reikšmės bankininkystės ir prekybos centras. Lione kaip ne viename Europos mieste buvo didelė italų bendruomenė. Italams Lione priklausė nemažai spaustuvių, tačiau praktiškai joms vadovavo ir jose dirbo prancūzų specialistai. Prancūzijoje naujos spausdinimo idėjos neplito kaip kitose šalyse. *Spaustuvinėms daugiau rėmėsi humanistų biblijos aiškinimais, kurie buvo globojami karališkos šeimos ar vyskupų. Jų raštuose komentarai būdavo sujungti su Liuterio, kuriose doktrinos aiškinimai būdavo sujungti taip išvengiant prieštaravimų*¹⁷. Stambiausia spaustuvių koncentracija buvo Belgijos šiaurinėje dalyje – Antverpene. *Iš 82 spausdinimo staklių Nyderlanduose 1500 – 1540 m. 66 spausdinimo staklės buvo Antverpene. Jos aprūpindavo daugiau nei pusę knygų rinkos Olandijoje, Belgijoje, Liuksemburge, Šiaurės Prancūzijoje, Vakarų Vokietijoje (Low Countries). Antverpeno tipografijos industrija koncentravosi centrinėje miesto dalyje. Daugumas spaustuvių, knygrišių, knygynų buvo išsidėstę arti vienas kito*¹⁸.

Visi asmenys, užsiėmę stambia leidyba, turėjo aukštą išsilavinimą. Tarp jų buvo žymūs mokslininkai, poetai, dailininkai. Kiekvieną leidėją supo rašytojai ir mokslininkai, dalyvaudami tekstų paruošimo, spausdinimo procese. Tai buvo nauja knygų leidyboje. XVI a. pradžios leidykla buvo tarsi moderni įmonė, kurios veikloje dalyvaudavo skirtingų sričių, to miesto ar šalies mokslininkai, žinovai. Suvokta, kad knyga turi būti įdomi ne vien tekstine informacija, bet ir knygos išvaizda, forma, apipavidalinimu, informatyvumu.

Inkunabulų ir paleotipų epocha, tai spausdinimo meistriškumo pagerėjimo laikas. Knygose atsirado spausdintos iliustracijos. Imta panaudoti ksilografiją medyje. *Viena iš pirmųjų iliustruotų knygų S. Branto „Durnių laivas“ (Bazelis, 1494 m.). Ji buvo papuošta Albrechto Diurerio graviūromis. Italijoje buvo sugalvota graviūra varyje, kuri tapo gilia spaude. Graviūros buvo naudojamos įvairiais metodais inicialams, iliustracijoms*¹⁹. Tipografijos savininkas Aldas Manucijus (1450 – 1515) pateikė knygų paruošimą išleidimui moksliniu pagrindu, t. y. žymesni mokslininkai susirinkdavo ir apsvarstydavo išleidžiamas knygas, redaguodavo jas. *Toks*

¹⁷ FUDGE John. *Northern World, Volume 28 : Commerce and Print in the Early Reformation*. Boston, 2007, p 28.

¹⁸ Ten pat, p. 23.

¹⁹ ГОРФУНКЕЛЬ, Александр. Печатная и рукописная книга в Италии в XVI в. *Рукописная и печатная книга*. Москва, 1975, p. 114.

mokslininkų ratelis gavo pavadinimą „Naujoji akademija“, o jos leidiniai pasižymėjo kruopščiu paruošimu ir apipavidalinimu²⁰.

XVI a. pradžioje Aldas Manucijus, kurio leidybinis ženklas tapo žinomas pasaulyje, pirmasis panaudojo palinkusį šriftą – kursyvą. Legenda byloja, kad Aldą įkvėpė Renesanso poeto Petrarkos braižas. Pasak Eugenijos Ulčinaitytės, *Aldo Manucijaus leidykla buvo naujo tipo leidykla daugeliu požiūriu. Aldo Manucijaus leidyklos leidiniai pasižymi ne tik estetišku meniniu apipavidalinimu (formatas, šriftas, užsklandos, inicialai), bet ir atspindi ypatinga renesansinio humanizmo dvasią, bendravimo kultūrą, išsilavinimo lygį*²¹. Aldų leidyklos veikloje matome naują požiūrį į knygų leidybą: leidėjas nėra tik spaustuvininkas, jis yra knygos rengėjas, komentatorius, platintojas humanistinių idėjų skleidėjas. Aldas Manucijus artimai bendravo su žymiausiais Italijos bei Europos humanistais, leido jų veikalus. 1508 m. jis išleido vieną populiariausių to meto knygų – Erazmo Roterdamiečio sudarytą antikinę sentencijų rinkinį *Adagia*. *Aldas Manucijus palaikė ryšius ir su žymiausiais lenkų humanistais. Lenkų spaustuvininkas Hieronimas Vietoras gabeno Aldo knygas į Krokuvą, iš kur kai kurios jų pateko ir į Lietuvą. Taigi Aldas Manucijaus leidykla XV – XVI a. sankirtoje tapo Europos intelektualinio humanizmo centru, o pats Aldas amžininkų buvo vadinamas „literatūrinės respublikos tėvu“*²².

Eugenijos Ulčinaitytės įsitikinimu, *Šimtmetį trukusi Aldų leidyklos veikla sulaužė lokalius rėmus, tapo visos Europos naujo tipo leidybos pavyzdžiu. Ši leidykla suformavo naujus leidybos principus ir esmingai prisidėjo prie Antikos literatūrinio paveldo recepcijos, prie humanizmo idėjų sklaidos Europoje ir Lietuvoje*²³. Vilniaus universiteto bibliotekoje Italijoje išleisti paleotipai sudaro 8,5 % visų paleotipų²⁴. Bibliotekoje yra saugoma tik viena garsaus leidėjo knyga – *1502 m. išleistas Ovidijaus Metamorfozės*²⁵.

Tipografų meistriškumas pasireiškė ir pirmosiose spausdintose miniatiūrinėse knygose. *Maldaknygėje (1487 m. Antverpenas) 70 × 48 mm. Miniatiūrinė Peterio Os van Bredo maldaknygė išleista 1488 m. Cvolle mieste Nyderlanduose buvo 98 × 65 mm formato. Knygos puošyba užsiėmė rėžikai. Labiausiai žinomi buvo Kristoforas Birka (Leipcigas), Jakovas Krauzas (Vokietija), Iergas Berngradas iš Gerlico*²⁶.

²⁰ ГОРФУНКЕЛЬ, Александр. Печатная и рукописная книга в Италии в XVI в. *Рукописная и печатная книга*. Москва, 1975, p. 114.

²¹ ULČINAITYTĖ, Eugenija. *Aldai – renesansinio humanizmo sklaida*. In Vilniaus universiteto bibliotekos Aldai. Vilnius, 2008, p. 14.

²² Ten pat, p. 17.

²³ Ten pat, p. 20.

²⁴ DAUGIRDAITĖ Irena, *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*. In Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas. Vilnius, 2003, p. 9.

²⁵ Ten pat.

²⁶ ГОРФУНКЕЛЬ, Александр. Печатная и рукописная книга в Италии в XVI в. *Рукописная и печатная книга*. Москва, 1975, p. 120.

Prancūzijoje viena iš žinomiausių leidėjų – Etjenų šeima. Pradininkas Antri I Etjenas nuo XVI a. pr. iki savo mirties išleido 130 knygų religinio ir filosofinio turinio, ypač kruopščiai atspausdintos su originaliai apiformintais tituliniais lapais ir kitais tipografiniais papuošimais. Tačiau sūnus Robertas, mokslininkas, filologas, sulaukė didesnės šlovės nei tėvas. Jis pradėjo kurti senovės kalbų mokymo priemones. Daug kartų ir įvairiu formatu jis spausdino Bibliją lotynų, graikų, žydų kalbomis, bet jo parašyti filologiniai pataisymai, iššaukė katalikų mokslininkų nepasitenkinimą ir kaltinimus rimtais šventojo rašto iškraipymais. Didelio autoriteto dėka, Robertas Etjenas išvengė inkvizicijos ir laužo, kuris būtų kurstomas jo paties knygomis.

Bendradarbiaudamas su mokslininku Žanu Tjeri Robertas Etjenas pasikalbėjimo žodynėli lotynų kalba „Lotynų kalbos lobis“ ir išleido jį 1532, 1536, 1543 m. 1539 m. Robertas Etjenas buvo paskirtas lotynų ir žydų kalbų „karališkuoju spaustuviniu“, o 1545 m. ir graikų kalbos. Graikiškos knygos, kurias jis išspausdino XVI a. 4 deš. priklauso tobuliems tipografinio meno kūriniams²⁷.

Aukšta leidinių kokybė Etjenui atnešė šlovę ne tik tarp amžininkų, bet ir tarp vėlesnių amžių mokslininkų. Jo spaustuvėje tekstų redakcijas atlikinėjo pažangūs Paryžiaus mokslininkai. *Tikslumas ir neklystamumas Etjenų leidinių buvo toks aukštas, kad kartą jis pasiūlė sumokėti premiją tam, kas aptiks nors vieną spaudos klaidą jo išleistose knygose²⁸.* Tai iškalbinga frazė, kuria nusakoma, kokios aukštos ir nepriekaištingos kokybės leidinius spausdino Etjenų spaustuvė.

Prancūzijoje buvo keli stambūs leidybos centrai. Paryžius ir Leonas. Lionas kultūrinis gyvenimas skyrėsi nuo Paryžiaus gyvenimo – šalies administracinio, bažnytinio centro. Lione rado prieglobstį daugiau pažengę, laisvamaniški mokslininkai ir rašytojai, nes Lione nebuvo tokio žiauraus jų persekiojimo kaip Paryžiuje.

Prancūzijoje išspausdinti paleotipai pagrinde yra iš Liono ir Paryžiaus. Viena iš knygų leidybos centrų – Paryžiuje išspausdintos knygos sudaro 7,6 % visų *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų²⁹.*

XVI a. pirmoje pusėje Antverpene, turtingiausiame pietų Nyderlandų mieste, apsigyveno prancūzas Kristoforas Plantenas, kuris pabėgo iš Prancūzijos dėl religinio persekiojimo. Plantenas norėjo, kad jo knygos būtų aukščiausios kokybės. Šriftus užsakydavo pas žymiausius Paryžiaus liejikus, kviesdavosi žymiausius dailininkus iliustracijoms ir piešiniais piešti, turėjo patyrusius korektorius, taip pat kaip Aldas Manucijus ir Robertas Etjenas palaikė ryšius su mokslininkais. Pats Plantenas buvo mokslininkas ir poetas, organizatorius, todėl jo veikla sulaukė pripažinimo, ir jo leistos knygos šiandien laikomos vertybėmis. Planteno leidinių tematika įvairi: klasikinių rašytojų

²⁷ КАЦПРЖАК, Евгения. *История книги*. Москва, 1964, p. 99.

²⁸ Ten pat.

²⁹ DAUGIRDAITĖ Irena, *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*. In Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas. Vilnius, 2003, p. 9.

tekstai, filologijos, istorijos, matematikos, geografijos, jūreivystės kūriniai, liturginės ir teologinės knygos. Pačia žymiausia Planteno išleista knyga laikoma Biblija, išleista keturiomis kalbomis: žydų, chaldėjų, graikų, lotynų. Į leidinių apipavidalinimą Plantenas įnešė naujovių: disponavo dideliu šriftų kiekiu, puikiais piešiniais, išraiškingais kursyvais, vinječių panaudojimas, titulinių lapų įrėminimas. Tai liudija apie aukštą Planteno, kaip leidėjo, skonį.

Verta paminėti dar vieną leidėją, kurio knygų apipavidalinimas buvo aukštas. XVI a. pirmojoje pusėje Bazelyje veikė mokslininko – humanisto Johano Frobeno leidykla. Ypatingai jo leistos knygos išpopuliarėjo jam bendradarbiaujant su Erazmu Roterdamiečiu. Frobenas išspausdino daug senųjų autorių kūrinių su Roterdamiečio komentarais. Taip beveik visus Roterdamiečio kūrinius ir kitų amžininkų darbus. Frobeno knygos pasižymėjo aukšta apipavidalinimo kokybe, piešinius tituliniam lapui, inicialams padarė Hansas Golbeinas.

XVI a. pirmoje pusėje pasirodė specialūs leidiniai, kuriuos buvo bandoma nusakyti pagrindines knygos apipavidalinimo tendencijas. *1509 m. italas Luka Pačioti išleido traktatą „Dieviškoji proporcija“, kuriame daug dėmesio skyrė šriftų piešimo teorijai. 1525 m. Diurerio kūrinyje „Išmatavimų mokslas“ dalis knygos paskirta šriftų struktūrai. 1529 m. išleista knyga prancūzų kalba „Žydinti pieva“ – traktatas apie spausdinimo meną ir apie šriftų struktūrą³⁰.*

XVI a. Europoje miestuose vyravo amatininkų viduramžių cechinė struktūra. Žymiųjų leidėjų spaustuvės panašėjo į kapitalistines įmones, kur darbą organizavo savininkas, vyravo samdomas darbas (mokslininkai, dailininkai) ir darbo pasidalijimas. Darbuotojų skaičius buvo didesnis nei įprastuose amatininkų cechuose. Kontinentinėje Europoje inkunabulai lėtai tobulėjo dėl senosios cechinės knygų leidybos būdo, o tai trukdė pažangai.

Naujų spaustuvių atsiradimas, mokslininkų, dailininkų įtraukimas į knygos leidybą, paskatino naujo požiūrio į knygą atsiradimą. Į knygą ne vien tik praktinę informacijos sklaidimo priemonę, bet ir meno kūrinį.

³⁰ КАЦПРЖАК, Евгения. *История книги*. Москва, 1964, p. 105.

2. FORMALIEJI PALEOTIPŲ POŽYMAI

Knygos spausdintos Europoje XV–XVI a. pr. turi daug bendrų bruožų su rankraštine knyga. Knygos yra ne vien teksto šaltiniai, bet taip pat materialūs objektai, kurių fizinis apipavidalinimas susijęs su individualiomis žmogaus savybėmis.

XV a. antroji pusė buvo knygos spausdinimo triumfo laikas Europoje (Italijoje – 1465, Šveicarijoje – 1468, Prancūzijoje, Vengrijoje, Lenkijoje – 1470, Anglija - 1476). Knygos išleistos iki 1500 m. gruodžio 31 d. vadinamos inkunabulais. *Inkunabulai - (lot. Incunabula – lopšys, vystyklai) – ankstyviausio spaudos laikotarpio knyga nuo pirmųjų Johanno Gutenbergo spaudos darbų (apie 1446) iki 1501 01 01*³¹. Knygos išspausdintos nuo 1501 sausio 1 d. iki 1551 sausio 1 d. vadinamos paleotipais. *Paleotipai – seniausiems ir vertingiausiems pasaulio spaudiniams priskiriamos knygos (gr. palaios – senovinis + typos – rašau)*³².

XV a. leidžiamos literatūros pobūdis keitėsi vos ne kas dešimtmetį. Šitai sąlygojo viešpatavusios to meto Europoje ideologinės srovės, tuometinės mokslo kryptys, susidomėjimas antikos literatūra. Iš pradžių daugiausia buvo leidžiama Biblija, bažnytinė – liturginė, kanonų teisės bei kitokia teologinė literatūra. *Greta jų gausiai leidžiama mokslinės – universitetinės literatūros, medicinos, teisės, istorijos, matematikos ir astronomijos raštų, spausdinamos humanistų knygos. Pasirodė daug pasiskaitymų literatūros – pasakėčių, legendų, didaktiniu pamokymu ir pan. Spausdinami kelionių aprašymai, kronikos, gydymo knygelės, diplomatų kalbos ir kt*³³.

Lietuvą pirmosios spausdintos knygos pasiekė gana anksti, dar antroje XV a. pusėje. Inkunabulų pasirodymas Lietuvoje bene glaudžiausiai siejamas su švietimo pakilimu, pradėtomis steigti mokyklomis, su jaunimo studijavimu Vakarų Europos universitetuose. *Tačiau pati Lietuva gana vėlai įžengė į aktyvaus kultūrinio gyvenimo plėtojimosi stadiją. Lietuvoje tik XVI a. pradėta rūpintis aukštosios mokyklos steigimu*³⁴. XVI a. pr. ne vien Vakarų Europoje buvo išvystytas pašto tinklas. Tai nebuvo unikalus reiškinys vien Vakarų pasauliui. Tokia sistema gyvavo ir Prūsijoje, kuomet Kryžiuočių ordinas įvedė tokią sistemą, kad palengvėtų provincijos ir miestų pareigūnų susirašinėjimas. Komunikacijos keliai iš Prūsijos buvo susieti su Livonija, Vokietija ir Lenkija. Šių šalių didieji prekybos miestai tapo vartai į mažiau urbanizuotus kraštus.

XV–XVI a. sandūroje vyksta intensyvus kultūrinio LDK kunigaikštystės vystymosi laikotarpis. Šio laikotarpio pabaigoje vis daugiau steigiami mokyklų, veikia keletas spaustuvių. XVI a. sudaromi Lietuvos metraščių rinkiniai, rašoma istorinio ir poleminio turinio darbų, kuriami grožiniai lietuviškos tematikos kūriniai lotynų ir lenkų kalbomis. Iš jų galima išskirti kelis

³¹ *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 131.

³² ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Knygos paveldas. In *Knygotyra. Vadovėlis*. Vilnius, 2006, p. 268.

³³ FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 9.

³⁴ Ten pat, p. 11.

neeilinius įvykius. Tai Pranciškaus Skorinos (1490 - 1540) 1525 m. Vilniuje išspausdinto knyga „Apaštalas“. Trejais metais anksčiau, t.y. 1522 m., jis išspausdino „Mažąją kelionių knygelę“. XVI a. vid., 1547 m. Rytų Prūsijoje buvo išspausdinta pirmoji lietuviška knyga Martyno Mažvydo „Katekizmas“, davusi pradžią lietuviškai raštijai ir spauda gimtąja kalba.

Inkunabulų ir paleotipų laikotarpyje spausdintojai siekė knygos, jos surinkimo, technikos, puošybos tobulumo.

2. 1. Inkunabulų bruožai

Tarptautinėje knygotyros praktikoje priimta ypatingą dėmesį skirti inkunabulų studijoms. Knygos istorijos darbuose didelę vietą užima inkunabulų medžiagos studijos, tuo mažiau dėmesio skiriant paleotipų tyrinėjimams. Inkunabulai pasižymi kai kuriomis savybėmis, kurias verta išvardinti.

Pirma, inkunabulų gamybos sferoje nebuvo atskirta leidybinė veikla. Vienas ir tas pats žmogus sugalvodavo ir finansuodavo leidinį, organizuodavo spausdinimą ir pats spausdino. Jis galėjo pakviesti pagalbininkų, samdyti žmonių, suprantančių apie vieną ar kitą amatą, parinkti mokinius, bet tuo pačiu pats išmanė kiekvieno specializaciją ir todėl lengvai konsolidavo jų darbą.

Antra, inkunabulai buvo spausdinami ant skudurinio popieriaus. Istorikų lengvai identifikuojamas pagal vandenženklis. Pasitaikydavo, kad tiražo dalis spausdinama ant popieriaus, o kita dalis ant pergamento.

Trečia, inkunabuluose pastebima rankraštinės knygos tradicija, net tenai, kur jai nėra būtinybės reikštis.

Ketvirta, inkunabuluose nėra paginacijos (puslapių numeracijos). Vyrauja signatūra (sąsiuvinių numeracija bloke) taip kaip ir rankraščiuose. Vyrauja foliacija (lapų numeracija) ir kolontitulai (antraštiniai duomenys užrašomi leidinio teksto lapo).

Penkta, inkunabuluose pasitaiko spausdinimo eksperimentavimo atvejų (įvedama dvispalvė spauda arba graviruota iliustracija medyje).

Šešta, daugelyje inkunabulų pastebimas antraščių nukrypimas. Taip atsitinka todėl, kad rubrikavimas buvo atliekamas rankiniu būdu jau po teksto atspausdinimo. *Nauja eilute pradedami tik skyriai, o kad patogiau būtų skaityti, meistrai - rubrikatoriai paženklindavo pastraipų bei skyrių pradžias raudonais dažais – rubrikomis*³⁵. Daugelis tiražo egzempliorių taip ir nebuvo rubrikuoti. Tai yra knygos neužbaigtumo bruožas, priskiriamas inkunabulams.

³⁵ FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 9.

Prie inkunabulų bruožų nebuvimo priskiriama ir titulinio lapo nebuvimas. Tačiau būdavo ir išimčių. Kai kurie inkunabulai turėjo titulinius lapus, tačiau jie skyrėsi nuo XVI a. pr. knygos turinio, pagal formą, sudėtį. Veikiau, tai priminė ištobulėjusį kolofoną.

2. 2. Paleotipų bruožai

Paleotipai – naujo istorinio laikotarpio, naujo formato knygos. Daugiau nei tūkstantis spaustuvių, atsiradusių nuo knygos spausdinimo pradžios, ne tik pažengė į priekį knygų spausdinimo technologijos prasme, bet ir padėjo spausdintos knygos plitimui visuomenėje, o tai reiškė švietimo ir išsilavinimo vystymąsi.

XVI a. per. žymiai sumažėjo ankščiau atsiradusių spaustuvių skaičius. Tai susiję su tuo, kad tobulėjo spausdinimo įranga, prasidėjo amatininkų ir samdomų darbininkų specializacija. Daugelis smulkių spaustuvių jungėsi į žymiai stambesnes. Prasidėjo konkurencija ir kova už išleidžiamų knygų kokybę. Padidėja tiražų ir tematikos skaičius. Pradėtas naudoti palinkęs šrifto kursyvas, skirtas išskirti knygoje vienai ar kitai minčiai. Knyga tampa patrauklesnė – sumažėja formatas. Tuo metu knygų kolekcionavimas, rinkimas tampa aristokratų, dvasininkų užsiėmimu. Jų susidomėjimas knygomis buvo toks didelis, kad ėmėsi leidybos, t. y., jie išlaikė spaustuves, užsakinėjo leidykloms tam tikrus leidinius, samdydavo dailininkus iliustruoti knygas. Spaustuvėse užsakydavo įrišimus. Tam tikslui buvo naudojama įvairaus išdirbimo ir įvairių spalvų oda. Kartais įrišimai buvo puošiami brangakmeniais. Tokias užsakomas, asmeniniais knygas žymėdavo ekslibrisais, kuriuos atlikdavo netgi žymūs dailininkai. Taigi XVI a. pr. išliko tik tos spaustuvės, kurias rėmė turtingi bajorai, kiti kilmingi žmonės. Meilė spausdintoms knygoms plito visuomenėje. Madinga buvo tapti bibliofilu. Hercogai ir arkivyskupai pramogai užsiiminėjo knygų leidimu ar įrišimo menu. „*Spausdinimas – mūzų sesuo*“, – sakė tų laikų poetai³⁶.

XVI a. pirmojoje pusėje pradėjo keistis knygos struktūriniai ir apipavidalinimo elementai. Irena Daugirdaitė šį procesą apibūdina taip: *Inkunabulams būdingos rankraštinės knygos bruožus – rankraštinės puošnias vinjetes ir inicialus, medžio graviūras – pamažu išstūmė spausdinti inicialai ir vario graviūros. Tuo metu pradėjo formotis antraštinis lapas, tekstuose rečiau buvo vartojamos abreviatūros ir ligitūros, sumažėjo knygos formatas, buvo suvienodinta knygos paginacija, signatūros, kustodai*³⁷.

Graviūras varijė iliustracijų spausdinime plačiai pradėjo naudoti prancūzas, tipografijų Antverpene ir Leidene savininkas, Kristoforas Plantenas.

³⁶ ВАРБАНЕЦ, Наталия. *Иоханн Гуттенберг и начало книгопечатания в Европе*. Москва, 1980, p. 52.

³⁷ DAUGIRDAITĖ, Irena. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. In *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas*. Vilnius, 2003, p. 7.

XVI a. pirmos pusės knygos įdomios ne vien apipavidalinimu. Būtent tada pasirodė leidiniai mums tapę didžiausiomis vertybėmis. Tai pirmoji knyga Lietuvių kalba – Martyno Mažvydo „Katekizmas“ (1547 m.), Pranciškaus Skorinos „Apaštalas“ (1525 m.), pirmoji knyga prūsų kalba – „Prūsų katekizmas“ (1545 m.).

Taigi palaipsniui tobulinamas apipavidalinimo menas, topografų meistriškumas, mažesnis tampa formatas, mažesnis tampa ir šifras, atsiranda titulinis lapas su autoriaus nuoroda, leidėju ir pilnu knygos pavadinimu.

Paleotipų laikotarpyje knygos įgavo patogias vartotojui formas, kurios sekančiais amžiais nebuvo atsisakytos ir pasiekė mūsų laikus.

2. 3. Paleotipų datavimas

1500–1550 m ankstyvųjų spaudinių laikotarpis yra pakankamai gerai žinomas. XV a. išlikusios knygos, kitaip dar vadinamo inkunabulų amžiaus, buvo taikomos chronologiniam tyrinėjimui. XVI a. knygos tapo daugelio bibliografų tyrinėjimų objektu. 50 metų truko pereinamasis laikotarpis, kada spausdinta knyga priartėjo prie pilno užbaigtumo. Šis laikotarpis buvo labai skirtingas įvairiose Europos dalyse. Kaip brandus artefaktas knyga dar nebuvo visiškai pasikeitusi kartu su tituliniu lapu, spausdinimo vieta ir laiku. *Tai galima sieti knygų spausdino rankomis erai (Hand press book era)*³⁸. Tai savaime nustato sunkumų knygų tyrinėtojams, kai daug išleistų knygų nėra datuotos.

Knygos istorikai iki šiol nesutaria, kokią datą laikyti knygos kūdikystės (inkunabulų) pabaiga. *Vieni norėjo pratęsti šį laikotarpį net iki 1550 m., tvirtindami, kad tik XVI a. viduryje galutinai susiformavę visi šiuolaikinės knygos elementai*³⁹. Tai apimtų ir paleotipų, knygų išleistų 1501–1551 m., laikotarpį. Bet ir tie, kurie inkunabulų laikotarpį ribojo 1500 m., negalėjo susitarti, ar inkunabulais laikyti knygas, išleistas iki 1499 m. gruodžio 31 d., ar iki 1500 m. gruodžio 31 d. *Aišku, kad tokio termino nustatymas yra sąlyginis dalykas, nes 1497 ar 1499 m. išleista knyga niekuo nesiskiria nuo išleistos 1500 ar 1501 m*⁴⁰. Lietuvos knygos tyrinėtojai prisideda prie daugumos ir inkunabulų pabaigą – paleotipų pradžią laiko 1500 m. gruodžio 31 d., arba 1501 m. sausio 1 d. *Vis dėlto 1500 m. gruodžio 31 d. tapo magiška data žyminti inkunabulų periodo pabaigą, ankstyvojo spausdinimo būdo galutinę datą*⁴¹.

³⁸ GRAEME, Kemp. The book in transition. The printed book in the post – Incunabula age, 1500 – 1540. In *The School of History and the AHRC Universal Short-Title Catalogue project*. [interaktyvus]. 2007, [žiūrėta 2010 m. balandžio 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ustc.ac.uk/?p=49>>

³⁹ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 165.

⁴⁰ Ten pat, p. 165.

⁴¹ MARSTON, Tom. Incunabula and Postincunabula. *Library trends*, vol. 9, (London), 1961, p. 406.

Vakarų šalių mokslininkai bendru sutarimu inkunabulų pabaigą sieja su 1500 m., bet praktiškai anglosaksų šalyse Tomas Martsonas inkunabulų pabaigą datuoja 1520 m.⁴² Vakarų šalių mokslininkų atlikti tyrimai leidžia teigti, kad ne 1500 m. o 1520 m. žymėjo tam tikrą spausdinimo būdo lūžį, ne vien dėl kai kurių autorių populiarumo tam tikrose vietovėse, bet kaip knygos pasikeitimo tiek formato, tiek turinio prasme. O ypač dėl paliekamų įrašų tekstuose, kurie dažnai nusveria originalaus teksto svarbą.

Tiek struktūra, tiek grafika ir kitais apipavidalinimais inkunabulai buvo visiškai panašūs į savo rankraštinius pirmtakus. Inkunabulai neturėjo antraštinio puslapio ir kai kurių kitų paleotipams būdingų dalykų. XV a. vid. pasirodžius daugybei knygų, antraštinis puslapis pasidarė labai svarbus dalykas, tarsi knygos vizitinė kortelė.

Pirmoji knyga su visiškai suformuotu antraštiniu puslapiu, kuriame pažymėtas knygos autorius, jos pavadinimas, leidėjas, išleidimo data ir vieta, buvo išleista 1500 m. spaustuvininko Wolfgango Štekelio Leipcige⁴³. Tai ir buvo metai, kurie nusakė inkunabulų pabaigą ir šiuolaikinės knygos pirmtakų – paleotipų – spausdinimo pradžią.

Taigi paleotipų chronologiniai rėmai nėra griežtai apibrėžti. Ir nors teigiama, kad tai yra 1500–1550 metais išspausdintos knygos, paleotipai greičiau žymi perėjimo nuo rankraštinės prie spausdintinės knygos paskutinį etapą, kuris įvairiose šalyse baigėsi skirtingu laiku⁴⁴.

2. 3. 1. Vakarų tradicija

Taip jau atsitiko, kad 1500 metai knygų spausdinimo istorijoje tapo žymiausieji. Būtent tais metais, knygų spausdinimo gamyba, nežiūrint į pakankamai aukštas tais laikais kainas, tapo masiniu reiškiniu. Europoje buvo išspausdinta daugiau kaip 10 mln. knygų įvairiomis kalbomis, veikė daugiau kaip tūkstantis tipografijų. *Žmonių noras pažymėti tūkstantmečio vidurį, kaip knygos spausdinimo istorijos etapą, privedė prie to, kad knygos išspausdintos iki 1500 m. pab. pavadintos inkunabulais, o po jo sekęs knygų spausdinimo laikotarpis – paleotipais (senovinės knygos)⁴⁵.*

Spausdinimas Vakarų Europoje tapo svarbia prekybos dalimi. Prasidėjo ginčai dėl spausdinimo ištakų, kurie dar iki galo nėra baigti. Iš šios prieštaringos temos kilo susidomėjimas spausdinimo istorija, pirmųjų spaudinių kolekcionavimu įvairiose Europos miestuose ir šalyse. Atsirado tendencija pirmuosius spaudinius vadinti *ankstyvaisiais spaudiniais*.

⁴² MARSTON, Tom. Incunabula and Postincunabula. *Library trends*, vol. 9, (London), 1961, p. 408.

⁴³ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 169.

⁴⁴ DAUGIRDAITĖ, Irena. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. In *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas*. Vilnius, 2003, p. 7.

⁴⁵ АКОПОВ, Александр. Общий курс издательского дела. *Учебное пособие для студентов журналистов*. Воронеж, 2004, p. 13.

XX a. pirmoje pusėje nuolat augo ankstyvosios knygos intelektualinio turinio susidomėjimas, mažiau dėmesys buvo kreipiamas į kitas detales, kitus egzempliorius, išskyrus tuos atvejus, kai kelios knygos yra svarbios spausdinimo, kaip amato, istorijai.

Visoje Europoje ankstyvųjų spaudinių – inkunabulų – laikotarpis, bendru susitarimu, baigėsi 1500 m. gruodžio 31 d. arba 1501 m. sausio 1 d. Tačiau susitarti dėl kito, senosios knygos – paleotipų – laikotarpio pabaigos, vieningai neišeina. Nes Europoje paleotipai (senoji knyga) turi tiek rankraštines, tiek šiuolaikiškos knygos požymių. Skirtingu metu ir skirtingomis aplinkybėmis paleotipai neteko rankraštines knygos bruožų, ir vis daugiau įsitvirtino šiuolaikinės knygos elementų.

Vakarų Europos šalys, Didžioji Britanija, Prancūzija, Olandija, Vokietija nusistatė skirtingas paleotipų laikotarpio pabaigos ribas. Prancūzijoje paleotipais laikomos knygos spausdintos 1500–1530 m., Olandijoje 1500–1540 m., Vokietijoje 1500–1540 m. Trumpiausiai paleotipų laikotarpis truko Didžiojoje Britanijoje 1500–1520 m.

Viena iš priežasčių, nulėmusių tokį datavimą – *tuo metu pasibaigęs trumpas, pirmasis plataus masto, spausdinimo panaudojimas masinės propagandos tikslams*⁴⁶. Kai intelektualinis knygos turinys yra laikomas svarbiausiu požymiu, 1520 m. data yra daugiau tinkama, kuri žymi reformacijos lankstinukų atsiradimų pradžią, o ji sukelia revoliucinę tendenciją knygų gamyboje ir galutinį viduramžių vienybės koncepcijos (religijoje, filosofijoje ir valdyme) žlugimą. Požiūris į inkunabulus, kaip į senuosius spaudinių pavyzdžius, suteikia tvirtą pagrindą jų rinkimui, saugojimui. Vienas gerai matomas šio būdo taikymo rezultatas – didesnis inkunabulų bibliografinių žinių atsiradimas negu kitos spaudos rūšies. Tai leido atsirasti didelės vertės knygoms. Taip pat atsirado prielaidos didesnei retų knygų kolekcijų iš viso pasaulio katalogų prekybai. Tokiu būdu mokslininkams tapo lengviau nustatyti, kokiam inkunabulų periodui priskirtinas jų turimas leidinys. Tačiau leidinių kolekcionavimas taip pat iššaukia kai kuriuos intelektualinius ir ekonominius iškreipimus. Pavyzdžiui, *Jacobus de Fivizziano*⁴⁷. Jis 1470 metais, matyt, tapo spaudos prekybos depresijos (krizės) auka. Iš visų knygų, kurias jis spausdino tikai viena *Michael Scotus, editio princeps*, *Liber Physiognomiae* atitinka intelektualinės svarbos kriterijų. Kiti jo spaudiniai yra niekam vertos klasikinių tekstų kopijos, vertingos nebent kaip įdomybės. Tačiau dabar šios kopijos yra labai brangios knygos. Nors niekas negali ginčyti dėl jų retumo, tačiau intelektualinė vertė yra abejotina.

Tikrasis inkunabulų kolekcionavimo rezultatas atvedė tyrinėtojus į didžiulį kiekį informacijos apie inkunabulų išvaizdą. Tokiu būdu tyrinėtojus didesnę dėmesį ėmė traukti knygos fizinės savybės ir aplaidžiau pradėta žiūrėti į turinį. Didžiojoje Britanijoje paleotipų datavimą įvedė *Robertas Proktoras* iš Britų muziejaus. Kuomet *Robertas Proktoras* pradėjo rengti antrąją dalį

⁴⁶ MARSTON, Tom. Incunabula and Postincunabula. *Library trends*, vol. 9, (London), 1961, p. 407.

⁴⁷ Ten pat.

*Index to the Early Printed Books in the British Museum, jis pratęsė „Ankstyvųjų spausdintų knygų“ periodą nuo 1500 iki 1520 m*⁴⁸. Tai jis padarė 1903 m. Tokios tradicijos britai laikosi ir šiandien. Proktoras inkunabulų laikotarpį pratęsė iki 1520 m., kuomet įvyko svarbus lūžis pakeitęs ne vien knygos turinį, bet ir fizines savybes. Proktoras 1500–1520 m. laikotarpį vadino pereinamuoju, kitaip sakant, paleotipų laikotarpiu. Jis pirmųjų spaudinių laikotarpį nukėlė iki 1520 m. Kuo tai galima pagrįsti? Manytina, kad vien iš praktinės pusės. Britams šis data tinkama, nes tame regione tais metais baigėsi pirmais spausdinimo būdo naudojimas masinės propagandos tikslais. Nors Proktoras tam tikra prasme pripažino knygų intelektinę vienybę iki 1520 m., bet tikri esminiai inkunabulų kolekcijos pasikeitimai atėjo iš medicinos srities. Įrodyti tiems pasikeitimams neberekėjo ištisu knygų, jų turinio, užteko tik kelių knygos lapų.

Periodas nuo 1500 iki 1520 m. žymi didžiuosius Renesanso mokslininkų spaudinius, Aldo ir jo palikuonių, Giuntos spausdinimo imperiją, Frobeną iš Bazelio, *Jacodus Badius* ir *Henricus Stephanus* iš Paryžiaus. 1520 m. daugumą pagrindinių graikų autorių buvo spausdinami originalia ar verstine kalba ir daugumas viduramžių mokslininkų buvo ištraukti iš užmaršties vien tik Prancūzijos, ir Reino spaustuvininkų dėka. Vadovaujantis tokių požiūriu, daugelis Britanijos kolekcininkų, universitetų bibliotekų ir muziejų kuratorių, pakeitė ankstyvų spaudinių kolekcionavimo principus. Intelektinė knygos turinio vertė tapo nebe tokia svarbi ir atkreiptas dėmesys į kitas knygos detales, kurių identifikavimas reikalauja mažiau pastangų nei turinio įvertinimas. Kitaip sakant, knygą įvertinti galima iš kelių jos lapų. Apie 1500 m. ėmė rasti tam tikrų požymių, kurie skyrės nuo inkunabulams būdingų bruožų. Britiškoji, Vakarų šalių patirtis šį pasikeitimą sieja su naujų spaustuvininkų dinastijų ir pavienių tipografijų atsiradimu, ir jų spaudinių tematikos ir knygos architektonikos naujovėmis.

Spausdintos knygos iki 1500 m. suteikia mums ryškų intelektualinį žmonijos politinės istorijos vaizdą nuo klasikinių laikų. Anglosaksų šalyse knygas intelektualiai klasifikuoti galima į dvi sritis. *Pirma, šiuolaikiniai rašytojai, kurie reprezentuoja Elžbietos laikotarpį, arba XVIII a. rašytojai, kurie atstovauja savo laikotarpi. Antra, senesni rašytojai, klasikiniai lotynų autoriai, viduramžių filosofai, teologai ir mokslininkai. Pirmieji spausdinti leidiniai mums išsaugojo jų žinias ir įtakojo literatūrą, ko manuskriptai niekada negalėjo padaryti*⁴⁹.

Kiekviena šalis turi skirtingą paleotipų pabaigos datą. Tai, matyt, priklauso nuo kiekvienoje valstybėje esančių paleotipų ypatybių. Tikėtina, kad nustatyti tikslią paleotipų pabaigos datą jiems leidžia atlikti empiriniai tyrimai, kurių dėka galima nustatyti konkrečią ribą, kada paleotipai pradeda įgauti šiuolaikinės knygų bruožų, o kada tie bruožai įsitvirtina. Skirtingi paleotipai rinkinyje sąlygoja ir skirtingą jų datavimą. Vienos bibliotekos turi sukaupusios daugiau

⁴⁸ MARSTON, Tom. Incunabula and Postincunabula. *Library trends*, vol. 9, (London), 1961, p. 407.

⁴⁹ Ten pat, p. 408.

retų, žymiausių to meto spaustuvinių leidinių, kitos mažiau. Kokia situacija su Vilniaus universiteto paleotipais, ar galima nustatyti tikslią paleotipų pabaigos datą? Tą padės nustatyti atliktas Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų tyrimas.

2. 3. 2. Rytų tradicija

Knyga nuo XV a. pab. Europoje tapo visuomenės dvasinės, materialinės kultūros reiškiny. Rytų Europoje situacija buvo truputi kitokia. Anot Rimos Cicėnienės, *Jau ir Vaclovas Biržiška buvo pastebėjęs, kad XV a. Vakarų Europoje atsiradus spausdintinėms knygoms LDK rankraštinės knygos ne tik neišnyko, bet dar ir plėtėsi jų repertuaras*⁵⁰. *Edvardas Gudavičius šio amžiaus Lietuvos kultūrą vadina raštinių kultūra*⁵¹. LDK rankraštinės knygos kultūrai priskiriami ir XVI a. pirmojoje pusėje (paleotipų laikotarpyje) sukurti Lietuvos metraščiai, Lietuvos Statutai bei Lietuvos Metrika. Rytų Europoje matome atvirkštinį variantą. Kuomet Vakaruose spausdinta knyga tampa masiniu reiškiniu, Rytuose populiarėja rankraštinė knyga ir beveik tarp visų socialinių sluoksnių atstovų. Rašto, knygos kultūra kaip reiškiny priklauso nuo konfesinių, politinių, ekonominių, socialinių sąlygų. Tai buvo sąlygos, veikiančios visuomenę, jos raidą, ne tik konkrečioje valstybėje, bet ir didesniame geografiniame – demografiniame areale, šiuo atveju, Rytų Europoje.

Paleotipų datavimo pradžia bendru susitarimu tokia pati kaip ir visoje Europoje (1501 m.). Tačiau paleotipų pabaiga Rytų Europos mokslininkų nukeliama iki 1551 m. XV a. pab.–XVI a. pr. Vakarų Europa gyveno renesanso, reformacijos dvasia, reformų ir naujovių laikotarpyje. Kai Rytų Europa, tame tarpe Rusija ir Lietuvos–Lenkijos valstybė, niekaip neišsivadavo iš feodalizmo (baudžiaivos) pančių, Rytų Europa buvo tarsi atsiribojusi ir beveik neprieinama naujovėms. Vakarų Europos didžiuosiuose miestuose spaustuvininkai konkuruodavo vienas su kitu, o tuo tarpu rytuose tebuvo vienas kitas spaustuvininkas. Renesansas, reformacija, uraganu prasidėję ir praūžę Italijoje, Vokietijoje ir kitose Vakarų Europos šalyse, Rytų Europą viso to uragano pasiekė tik mažas gūsis, kuris Rusijos iš viso nepaveikė. Pastarosios priežastys ir lėmė tokį Rytų knygų spausdinimo kultūros atsilikimą ir paleotipų pabaigos skirtingą datavimą.

Skiriasi ne vien datavimas, bet ir senosios knygos laikotarpio sąvokos vartojimas. Vakarų tradicija šį laikotarpį vadina *post-incunabula*. Tai knygos spausdintos po inkunabulų laikotarpio. Tai galima suprasti, kaip inkunabulų vėlyvąją stadiją, kurioje knyga jau turi šiuolaikinės

⁵⁰ CICĖNIENĖ, Rima. Rankraštinė knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pradžioje–XVI a. viduryje: sklaidos ir funkcionavimo sąlygos. In *Knygotyra*. t. 53. Vilnius, 2009, p. 8.

⁵¹ Ten pat, p. 26.

knygos bruožų, tačiau likę ir rankraštinės knygos elementų. Rytų tradicija⁵² tą laikotarpį vadina, kaip atskirą nuo inkunabulų, ne post–inkunabulai, o *paleotipai* (rus. Палеотипы). Taigi Lietuva atstovauja rytietišką tradiciją.

⁵² ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Knygos paveldas. In *Knygotyra. Vadovėlis*. Vilnius, 2006, p. 268.; VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 165.; АКОПОВ, Александр. Общий курс издательского дела. *Учебное пособие для студентов журналистов*. Воронеж, 2004, p. 13.; КАЦПРЖАК, Евгения. *История книги*. Москва, 1964, p. 103.; ГОРФУНКЕЛЬ, Александр. *Каталог палеотипов*: из собр. Науч. б-ки им. М. Горького Ленингр. Москва, 1977, p. 17.; *Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В.И. Вернадского НАН Украины*. Киев: Наукова думка, 1995, p. 5.

3. PALEOTIPAI VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE

XVI a. pr. palyginus trumpas laikotarpis knygos spausdinimo istorijoje, tačiau knyginė produkcija stebina visuomenės dvasinių poreikių paklausa. Sunku būtų surasti tokią žmoniškosios veiklos ir gyvenimo pusę, kuri nebūtų tiesiogiai ar betarpiškai atspindėta knygose. Vilniaus universiteto biblioteka turtinga XVI a. knygų rinkiniais. Jos paleotipų skaičius liudija apie senovinės knygos kultūrinį reiškinį. Knyga atveria netikėtas perspektyvas ir retrospektyvas įvairių laikų skaitytojams.

3. 1. Vilniaus universiteto bibliotekos katalogas: sudarymo ir sandaros specifika

2003 m. išleistas Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų katalogas. Tai buvo nuoseklus minėtos bibliotekos Retų spaudinių skyriaus darbuotojų rezultatas. Paleotipų katalogas turi bibliofilinę, kultūrinę, istorinę reikšmę ir gali pasitarnauti daugeliui bibliofilų, ir retos knygos tyrinėtojų. Be paleotipų katalogo būtų sunku atlikti kiekybinį paleotipų tyrimą. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų kataloge – 1409 pavadinimų paleotipų.

Rengiant VUB paleotipų katalogą, visos knygos aprašytos pagal senųjų (antikvarinių) monografinių leidinių tarptautinį standartinį bibliografinį aprašą ISBDA(A). Senųjų knygų katalogavimo tikslas – ne tik aprašyti jas (senąsias knygas), bet nustatyti ir perteikti teksto ypatybes bei kitus būdingus požymius, atskiriančius skirtingus leidinio leidimus. Senieji monografiniai leidiniai visų pirma yra tie, kurie buvo pagaminti iki mašininio spausdinimo atsiradimo XIX a. ir apima leidinius, kurių platinimas buvo ribotas arba kai kurie buvo parduodami pagal reikalavimą. ISBD(A) taip pat gali būti taikomas vėliau išleistiems leidiniams, pagamintiems rankomis ir kitais būdais, pratęsiant rankinės knygos gamybos tradicijas, aprašyti. ISBDA(A) buvo parengtas praeito amžiaus 8-ajame deš. kuomet buvo konstatuota, kad senosios knygos turi savo specifika, kurios nenumato ISBD(M) (tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas monografiniams leidiniams). Todėl pribrendo būtinybė sukurti atskirą ISBD(A) („A“ šiuo atveju žymi „Ancient“, „Antique“, „Antiquarian“). ISBD(A) numato senųjų knygų aprašą bendriesiems katalogams, bibliografijos rodyklėms, duomenų bazėms, apimančioms maždaug vienodo išsamumo visų laikotarpių knygų ir kitos bibliotekos medžiagos aprašus. *Pagrindinis ISBD tikslas – suderinti bibliografinį aprašymą pasaulyje, kad įvairių šalių bibliografinės tarnybos, informacijos įstaigos galėtų keistis bibliografiniais aprašais, padėti išvengti kalbų barjero, palengvinti bibliografinių aprašų konvertavimą į kompiuterinį formatą*⁵³. Ypatingas dėmesys kreipiamas siekiant užtikrinti, kad

⁵³ ISBD(A) Senųjų (Antikvarinių) monografinių leidinių tarptautinis standartas bibliografinis aprašas. Vilnius, 1999, p. 12.

antraštiniai puslapiai ir t. t. bus perrašyti pakankamai tiksliai, o tai leis greitai identifikuoti skirtingus kūrinius ir skirtingus to paties kūrinio leidinius. Kiekvienos šalies bibliografijos tarnyboms rekomenduojama remiantis atitinkamais ISBD, parengti išsamius aprašus, apimančius visus būtinus vienos rūšies leidinius. Tam tikri elementai yra nebūtinai – tokie duomenys gali būti pateikiami arba praleidžiami tarnybos nužiūra. *Tai nėra nei senųjų knygų išsamiojo bibliografinio aprašo taisyklių rinkinys, nei galutinis tekstas, kurį galima naudoti specialioms analizinėms bibliografijos rodyklėms sudaryti*⁵⁴. ISBD(A) pateikia kelias pasirinkimo galimybes skyrybai, leidybiniais duomenimis, ar pastaboms pateikti. Kiekviena katalogavimo ar bibliografijos tarnyba dėl pragmatinių priežasčių pasirinks vieną ar kitą pasiūlytą variantą. Senosios knygos kelia daug problemų, kurias sąlygoja tekstas, kuris būna pernelyg ilgas ir sudėtingas, tačiau vis tiek nevisiškai išsamus. Bendrasis katalogas negali sutalpinti visų išsamiojo bibliografinio aprašo smulkmenų. Kai kuriems vienetams galbūt niekada nebus sudaryti išsamieji aprašai – daugelis turi unikalius požymius, kurie juos identifikuoja kaip priklausančius konkrečiam leidimui ir pan., todėl juos reiktų aprašyti išsamiau. Kai tokia praktika yra naudojama, turi būti pateikta katalogo pastabose. VUB paleotipų katalogas buvo sudarytas naudojant naujo leidimo ISBD(A). Juo siekiama tiksliai perrašyti į aprašą antraštes, kiek įmanoma išlaikant antraštinio puslapio eilės tvarką, leidžia kai kuriais atvejais vartoti kolofoną, kaip nustatytą duomenų šaltinį, tai būdinga rytietiškomis knygomis bei kai kurioms pirmosioms Vakaruose išleistoms knygoms be antraštinių puslapių. Knygos aprašo šaltinis yra antraštinis lapas arba kolofonas. *Kadangi paleotipų spausdinimo metu antraštinis lapas labai dažnai dar būdavo nesusiformavęs (kartais galima įžiūrėti tik kai kurias jos užuomazgas), o antraštiniai, atsakomybės, išleidimo ir kiti duomenys yra neišsamūs, aprašuose šie duomenys pateikiami iš kolofono*⁵⁵. Aprašo duomenų srityje foliacija ir paginacija žymima originalia forma – arabiškais ar romėniškais skaitmenimis. Taip pat žymėta frontispisas, inicialai, vinjetės, rubrikos, marginalijos, antraštinis lapas (kai jis yra dvispalvis – spausdinta su raudona spalva, žymimą „dvispalvė spauda“). Dvispalvis antraštinis lapas ir tekstas – dvispalvės spaudos atsiradimas, tai vienas esminių paleotipų bruožų, o tuo pačiu ir paleotipo, frontispisas. Prieš antraštinis lapas, iliustruotas.

Kaip minėta, rengiant VUB paleotipų katalogą, vadovautasi senųjų monografinių leidinių katalogavimo taisyklių ir aprašyta pagal senųjų (antikvarinių) monografinių leidinių tarptautinį standartinį bibliografinį aprašą. Jų tikslas tarptautiniu mastu koordinuoti ir standartizuoti senųjų monografinių leidinių katalogavimo principus.

⁵⁴ ISBD(A) Senųjų (Antikvarinių) monografinių leidinių tarptautinis standartas bibliografinis aprašas. Vilnius, 1999, p. 13.

⁵⁵ DAUGIRDAITĖ, Irena. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. In *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas*. Vilnius, 2003, p. 15.

Palyginsime su kitais paleotipų katalogais. Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos (toliau UMAB) paleotipų katalogas – *Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В.И. Вернадского НАН Украины* – sudarytas panašiu principu. *Sudarydami aprašą, jie vadovavosi visuotinai priimtinais tuo metu standartais, labiausiai atitinkančiais tos literatūros rūšį*⁵⁶. Sunku pasakyti, kokiais standartais ir taisyklėmis jie vadovavosi, tačiau peržiūrėjus keleto knygų aprašus, aprašo standartas beveik identiškas VUB paleotipų katalogo aprašui. Galima prielaida, kad Ukrainos mokslo akademijos bibliotekos katalogas rengtas pagal tarptautinius ISBD(A). O taip pat pagal užsienio knygos tyrinėtojus M. Adamsą, M. Afanasevą, A. Gorfunkelį ir t. t.⁵⁷.

Taigi esminiai paleotipų požymiai tie patys. Kita vertus, kai kurie sudarymo principai skyrėsi. Ukrainos mokslo akademijos bibliotekos paleotipų katalogas vieną iš svarbiausių bruožų išskiria iliustracijas, nes *XVI a. I pusė buvo knygos grafikos nušvitimo amžius*⁵⁸. Iliustravimo menas gali būti dar vienas paleotipų požymis. Aprašo duomenų srityje nurodomi signetai, ekslibrisai, antraštinis lapas, kolonas, paginacija, foliacija ir t. t.

Kokius požymius išskiria Rusijos paleotipų sudarytojai? Aleksandro Gorfunkelio Peterburgo universiteto paleotipų katalogas sudarytas jau seniai 1977 m. Kataloge yra išsamūs XVI a. I pusės leidinių aprašymai, pateikiami antraštinių lapų ir kolofonų duomenys, duodama bibliografinė kiekvieno leidinio charakteristika. Tačiau šis katalogas nepanašus į VUB paleotipų katalogą, kuris yra išsamesnis, atspindintis atskirų miestų, leidyklų, spaustuvių tipografinę produkciją. Gorfunkelio katalogas nepretenduoja į užbaigtiną visų leidinių ypatybių apskaitą. Ji nepanaši į išsamią medžiagą tyrinėjimams. Kiekybinėje charakteristikoje pateikiama lapų skaičius, nurodant signatūrą, lapų ir puslapių bendras skaičius knygoje. Pažymimos iliustracijos nurodant jų turinį (portretai, žemėlapiai, schemas, lentelės) ir išpildymo technika, ornamentų elementai (graviruoti inicialai ir pan.). Aprašyme nesuteikiama žynių apie dvispalvę spaudą, nes, anot Gorfunkelio, *pirmoje XVI a. pusėje dvejomis spalvomis buvo spausdinamos apibrėžtos tematikos leidiniai (liturginės knygos, civilinės ir kanoninės teisės leidiniai), o taip pat, kai kurių knygų tituliniai lapai*⁵⁹.

Istoriškai žiūrint, Lietuva ir Ukraina priklausė tai pačiai bendrai Abiejų Tautų Respublikai, kurioje Vakarų Europos knyga buvo ne retas reiškinys lenkų – lietuvių magnatų asmeninėse bibliotekose, o taip pat vienuolynų bibliotekose. Plitimo procesą taip pat skatino humanizmo ir reformacijos idėjų įsisavinimas tarp lietuvių ir ukrainiečių gyventojų. Didžiąja dalimi

⁵⁶ *Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В.И. Вернадского НАН Украины*. Киев: Наукова думка, 1995, p. 10.

⁵⁷ Ten pat, p. 10.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ ГОРФУНКЕЛЬ, Александр. *Каталог палеотипов :из собр. Науч. б-ки им. М. Горького Ленингр.* Москва, 1977, p. 17.

tai vyko bažnyčios, politikos, kultūros veikėjų, kurie įgydami aukštąjį išsilavinimą Vakarų Europos universitetuose, įsigydavo knygas ir komplektavo jomis dvasinių, mokymo įstaigų bibliotekas. Daug dėmesio rengiant abu VUB ir UMAB paleotipų katalogus buvo skiriama nuosavybės ženklams, ekslibrisams, superesklibrisams, marginalijoms. Jie praturtino katalogus, nes jie, pirmiausia, nepakartojami ir unikalūs šaltiniai tyrinėjant buvusių skaitytojų aplinkos socialinius aspektus. Daugybė rašytinių marginalijų, paliktose buvusių savininkų, komentuojami tekstai, išreiškia ne tik marginalijų autorių, autoriaus išsilavinimą, bet ir jo požiūrį į spaudinį, į tuo metus įvykius.

Pagal marginalijas galima atsekti paleotipų kelią į dabartinės saugojimo vietas. Daugelis knygų atkeliavo dėl įvairiausių priežasčių, kurių kelio negalima atsekti. Kaip taisyklė knygos dažniausiai būdavo kelių asmenų privati nuosavybė, kol galiausiai knyga atsiranda mokymo įstaigos bibliotekoje. Tam tikra tradicija tapo paleotipų dovanojimas universitetų profesorių ir studentų dovanojimas akademijos bibliotekoms. VUB paleotipų rinkinys pasipildė dėl politinių aplinkybių, po XIX a. įvykusių sukilimų ir po jų sekusių represijų, t. y. vienuolynų, mokyklų uždarymų. Knygos iš didikų, karalių kolekcijos yra atpažįstamos ne vien iš ekslibrisų, bet ir iš aukšto knygos meninio apipavidalinimo. Dalis Žygimanto Augusto kolekcijos knygų atiteko tuometiniai Jėzuitų kolegijai, dabartiniam Vilniaus universitetui. Kita dalis nukeliavo į Šv. Vladimiro universiteto fondus. *Į dabartinį VUB rinkinį paleotipai pateko iš įvairių šaltinių ir skirtingu laiku. Yra paleotipų iš pačios ankstyviausios Vilniaus jėzuitų kolegijos (nuo 1579 akademijos), įkurtos 1570 metais, laiku. Jėzuitų kolegijos pagrindą sudarė Lenkijos karaliaus ir LDK kunigaikščio Žygimanto Augusto, Vilniaus pavyskupio Georgijaus Albinijaus, vyskupo Valerijono Protasevičiaus, Eustachijaus Valavičiaus, LDK didikų ir akademijos profesorių dovanotos knygos. Senosiomis knygomis – inkunabulais ir paleotipais – biblioteka pasipildė po 1831 bei 1863 metų sukilimų konfiskavus uždarytų vienuolynų, mokyklų bei asmeninių bibliotekų knygas. VUB paleotipų fondas pasipildė ir XX amžiaus viduryje, perdavus buvusio Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos humanitarinę literatūrą Vilniaus universitetui⁶⁰.*

Panašus ir kitų Lenkijos – Lietuvos kultūros veikėjų paleotipų likimas, todėl tiek VUB, tiek UMAB nuorodose vyrauja asmenys priskiriami lenkų kultūrai, literatūrai, mokslui.

VUB ir UMAB paleotipų geografinė kilmės vieta yra plati. Galima teigti, kad abejos bibliotekos turi paleotipų daugiau ar mažiau iš tų pačių miestų – leidybos centrų. Tik VUB yra tikslesnis nusakant procentinį knygų spausdinimą konkrečiame mieste, taip galima matyti iš kokio regiono Lietuvą pasiekdavo XVI a. pr. knygos. Savaimė supranta, kad daugiausia knygų buvo spausdinama geografiškai netoli esančiuose miestuose, kaip antai, Krokuvai, Kelnas ir kituose

⁶⁰ DAUGIRDAITĖ, Irena. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. In *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas*. Vilnius, 2003, p. 7–8.

Vokietijos miestuose. Tačiau tai nereiškia, kad knygų neatkeliavo iš toliau. VUB turi nemažai knygų išspausdintų Lione, Bazelyje, Paryžiuje, Venecijoje – didžiausiose Vakarų Europos leidybos centruose. UMAB paleotipų katalogas tokios tikslios leidimo vietos charakteristikos nepateikia, sąmoningai ją praleidę. Dėl istorinio iš dalies geografinės vietos panašumo, knygų kilmės vietos neturėtų smarkiai skirtis abejose bibliotekose.

Turinio požiūriu paleotipų rinkiniai abejose bibliotekose yra įvairiapusiai. Tai sąlygojo skirtingi knygų patekimo į bibliotekas kelias. VUB didžiausią dalį sudaro religinio turinio literatūra, kai tuo tarpu, UMAB dominuojančią vietą kolekcijoje užima reformacijos literatūra, dažniausiai poleminiai kūriniai. Nemažą dalį VUB paleotipų sudaro humanistų kūriniai, gausus juridinių, istorinių leidinių. UMAB kolekcijoje esama humanitarinės ir gamtamokslinės literatūros. UMAB turi ir knygos meno apipavidalinimo šedevrų tokių autorių kaip Aleksandras Diureris, Hansas Bechamas, Hansas Burgmajeris ir kt. Iliustratyvi paleotipų medžiaga pristato vertingiausią medžiagą menotyrininkams, tuo daugiau, kad XVI a. pirma pusė pripažįstama kaip didesnio grafinio apipavidalinimo periodu. Vyraujanti kalba – lotynų. Žymiai mažesnę dalį knygų sudaro graikų, italų, lenkų, bažnytine slavų kalba. VUB turi ir pirmąją knygą lietuvių kalba Martyno Mažvydo „Katekizmą“ ir pirmąją knygą spausdinta LDK Pranciškaus Skorinos „Apaštalas“.

Paleotipų registracija ir katalogų sudarymas naudingas ne tik kaip darbo dalis sudarant visose šalies bibliotekose esančių paleotipų suvestinį katalogą, bet kaip darbo dalis sudarant pasaulinį suvestinį senųjų spausdintų knygų katalogą. Kukliose kolekcijose randami leidiniai apie kurių egzistavimą nėra jokios literatūros žymių. Tai liečia periferinių knygų spausdinimo ir leidyklų centrų produkciją, kuri išleidimo metu buvo orientuota siauram skaitytojų ratui. Paleotipai, būdami privačiose kolekcijose, universitetų bibliotekose, tarnavo mokslui. Padaryti mokslo institucijų paleotipų rinkinius žinomus ir prieinamus kuo platesniam specialistų ratui – svarbiausias paleotipų katalogų uždavinys. Inkunabulai tiek Lietuvoje, tiek užsienyje seniai yra knygos istorikų akiratyje, seniai yra moksliskai ištirti ir įvertinti, tačiau mokslinis paleotipų traktavimas ir pagrindimas iki šių dienų yra nepatenkinamoje būklėje. XVI a. pr. knygų produkcija palyginti silpnai ir paviršutiniškai ištyrinėta lyginant su inkunabulais. Paleotipų katalogai – pirmas žingsnis į mokslinį XVI a. pr. knygų pažinimą ir visapusišką tyrinėjimą.

3. 2. Formalieji paleotipų požymiai VUB rinkinyje: empirinio tyrimo rezultatai

Formalieji paleotipų požymiai – tai požymių visuma, kurią įgijusi knyga gali funkcionuoti praktiškai, t. y., dėl mažesnio formato, antraštinio lapo, dvispalvės spaudos, šriftų, tematikos, kalbos įvairovės, paginacijos knyga tampa populiareesnė ir patogesnė vartotojui (žr. 1 lentelę).

1. lentelė. Inkunabulų ir modernios knygos požymiai. Palyginamoji lentelė

POŽYMAI	INKUNABULAI	XVI–XVIII a. KNYGA
Formatas	2°, 4°	8°, 12°, 16°
Antraštinis lapas	Nėra	Yra
Priešantraštinis lapas	Nėra	Yra
Dvispalvė spauda	Nėra	Yra
Išspausdinimo metai, mėnuo, diena	Yra	Yra
Paginacija	Nėra	Yra
Foliacija	Yra	Nėra
Kolofonas	Yra	Nėra
Vyraujantis šriftas (gotikinis)	Yra	Nėra
Vyraujanti tematika (religinė)	Yra	Nėra

Lentelėje išvardinti ne visi knygų požymiai. Šiam tyrimui vadovautasi požymiais išvardintais *Knygotyros*⁶¹ vadovėlyje. Kiti autoriai sudarydami katalogus renkasi paleotipus pagal tos šalies istorijos, kultūros supratimą. Universalių paleotipų (modernėjančios knygos) požymių nėra, gali sutapti tik kai kurie požymiai. Kaip anksčiau minėta, VUB paleotipų rinkinio tyrime remtasi *Knygotyroje* išvardintais ypatumais.

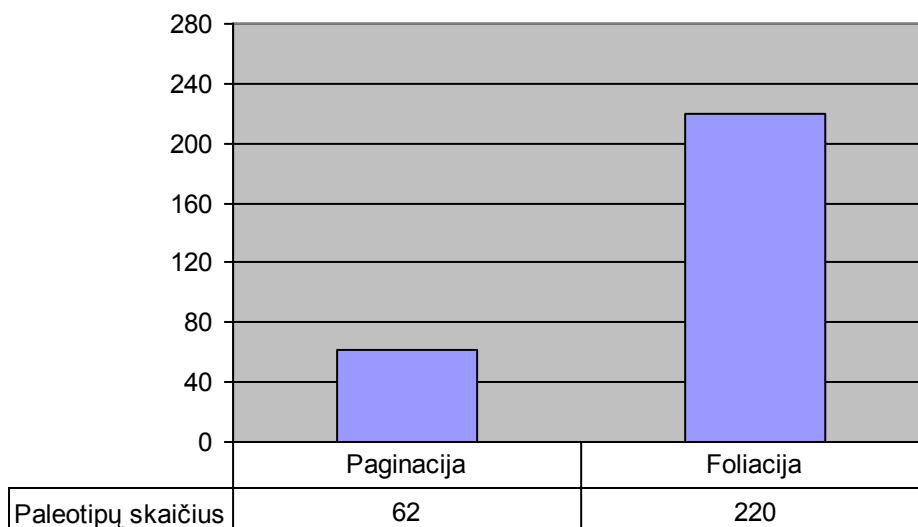
Violeta Černiauskaitė *Knygotyros* vadovėlyje suskirstė paleotipų ypatumus. *Svarbiausi paleotipų ypatumai: neimituoja rankraštinės knygos; turi antraštinį puslapį; atsiranda priešantraštinis lapas (ilustruotas lapas, įdėtas prieš antraštinį lapą); turi signetus (spaustuvininko ar leidėjo firmos ženklus); turi puslapių numeraciją; išsiskiria šifrų ir knygų iliustravimo įvairovė; formatai įvairūs, bet pasirodo pirmieji kišeninio formato leidiniai; knygų tematika įvairuoja; pasirodo knygos tautinėmis kalbomis; išauga tiražai*⁶². Šis suskirstymas yra patogus, nes sujungia į vieną sąrašą daugelio knygos istorikų išskiriamų paleotipus apibūdinančių požymių. Tyrimui buvo pasirinkti, mano galva, patys svarbiausi paleotipų požymiai, t. y., priešantraštinis iliustruotas lapas (frontispisas), paginacija, leidinių formatai, datos vartojimo forma. Gretutinis požymis, kuris yra būdingas ir inkunabulams – foliacija.

⁶¹ ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Knygos paveldas. In *Knygotyra. Vadovėlis*. Vilnius, 2006, p. 268.

⁶² Ten pat.

Pasak Levo Vladimirovo, 1470 m. du spaustuvininkai įvairiose vietose, bet tuo pačiu metu išleido knygas su foliacija (lapų žymėjimu), o paginacija pirmas ėmė žymėti spaustuvininkas Mikalojus Gecas iš Kelno 1470 m⁶³. Paginacija prigijo XV a. pab. VUB paleotipų rinkinyje knygu su paginacija palyginus nedaug tik 22 %. Tuo tarpu foliacijos – 78 %.

1 paveikslas. Paginacijos ir foliacijos žymėjimas paleotipuose

Paginacija – vienas iš modernią knygą charakterizuojančių savybių – pastebimas XVI a. 4–5 deš. Paginacija VUB paleotipams nėra labai būdingas reiškinys. Anksčiausias paleotipas su paginacija kataloge *Strabo (apie 64/63 pr. Kr.-20). Valentinus Curio lectori : En tibi lector Strabonis Geographicorum commentarios, olim, ut putatur, a Guarino Veronense et Gregorio Trifernate latinate donatos, iam vero denuo a konrado Heresbachio ...recognitos.* išleistas 1523 m. Bazelyje (nr. 1281). Gausesnis paginacijos atvejis užfiksuotas knygoje išleistose XVI a. 4–5 dešimtmetyje (1542 m. (nr. 6), 1544 m. (nr. 121), 1546 m. (nr. 261), 1539 m. (nr. 696), 1532 m. (nr. 1356)). Galima daryti išvadą, kad paginacija paleotipų laikotarpiu tik formavosi. Tačiau didesnę dalį knygų žymėjime užėmė foliacija, kuri pirmą kartą panaudota 1470 m.⁶⁴ dar tik pasiekė piką, ir paginacija paleotipuose veikiau yra išimtis nei taisyklė, kuri susiformuos vėliau nei paleotipų laikotarpyje.

Paleotipų laikotarpiui būdingas didelis tiražų skaičius. Tai sąlygoja pasikeitusios visuomenės gyvenimo modelis, politinė, religinė situacija Europoje, Renesansas, Reformacija. Kai rinkoje ėmė rodytis daug įvairaus turinio spaudinių, pirmiausia prirėmė antraštinio puslapio. Ši knygos vizitinė kortelė pasidarė itin svarbus dalykas. Be to, Renesanso bei humanizmo epocha su jai būdingu individualizmu iškėlė visai naują požiūrį į knygą, kaip į ją sukūrusio autoriaus ir

⁶³ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 169.

⁶⁴ Ten pat.

*išspausdinusio meistro kultūrinį nuopelną ir dvasinį turtą*⁶⁵. Antraštinis lapas, tai puslapis leidinio pradžioje, pateikiantis išsamiausias duomenis apie leidinį ir jame esantį kūrinį, apie antraštę, atsakomybės duomenis ir visus skelbimo duomenis ar jų dalį. Kai elementai, kaip paprastai būna antraštiniame puslapyje, yra išdėstomi dviejuose priešpriešiniuose puslapiuose ir nepasikartoja arba kai jie išskirstyti puslapiuose kitose leidinio vietose, antraštiniu puslapiu vadinami visi šie puslapiai. Antraštinio lapo turėtume ieškoti pradžioje. Tuo tarpu inkunabulų informacijos reikia ieškoti knygos pabaigoje – kolofone (puslapis, jo dalis ar kita leidinio sudėtinė dalis, kurioje yra duomenys, paprastai randami antraštiniame puslapyje, kolofonas naudojamas, kai nėra antraštinio puslapio leidiniui aprašyti). *Pamėgdžiodami viduramžių raštininkus, kurie, baigdami nurašinėti knygą, mėgdavo įrašyti savo vardą kartu su darbo baigimo data, kai kuriomis pastabomis*⁶⁶. Kolofonas turėjo dabartinio antraštinio puslapio elementus – datą, spausdinimo vietą, spaustuvininko vardą, firmos ženklą, knygos antraštę. *Antraštinį puslapį pirmasis panaudojo spaustuvininkas E. Ratdoltas 1476 m. Antraštėje trūko spaustuvininko vardo ir išleidimo metų, kurie buvo kolofone*⁶⁷.

Bibliografiniame apraše (bibliografinių duomenų, apibūdinančių ir identifikuojančių leidinių, rinkinys) duomenų žymėjimo būdas – kolofone ar antraštiniame puslapyje – yra nurodomas ne kaip leidinio formalusis požymis, bet kaip bibliografinis duomenų šaltinis, todėl VUB paleotipų formaliųjų požymių tyrime šis požymis nebuvo naudojamas, nes iš katalogo paleotipo bibliografinio aprašo negalima pasakyti, ar leidinys turi antraštinį lapą ar ne. Antraštinis lapas arba kolofonas buvo žymimas tik kaip duomenų šaltinis neišskiriant jų pirmumo, tik pažymint pastabose. Taigi bibliografiniame duomenų apraše pažymėtas kolofonas ar antraštinis lapas reiškia ne konkretaus paleotipo požymį, o duomenų šaltinio statusą. Apskritai paleotipų laikotarpyje antraštinis lapas neištumia inkunabulų savybės – kolofono. VUB rinkinyje pasitaikė kai kuriose knygose nei kolofono, nei antraštinio lapo, kaip bibliografinių duomenų šaltinio. Tai galėjo nutikti per laiką, dėl mechaninių knygos sugadinimo atvejų. Tokios knygos apraše žymimos kaip defektingos, su išplėštais, trūkstamais lapais.

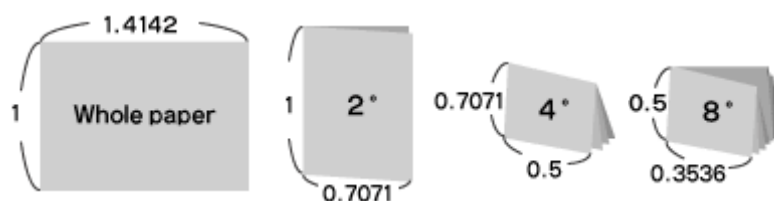
XV a. susidarė ir knygų formatų normatyvai. Sulankstyto į dvi lygias dalis popieriaus lapo formatas buvo vadinamas in folio; lapas, sulankstytas į keturias dalis, - in quatro, į aštuonias – in octavo, į dvylika – in duodecimo, į šešiolika – in sextodecimo.

⁶⁵ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 169.

⁶⁶ Ten pat, p. 168.

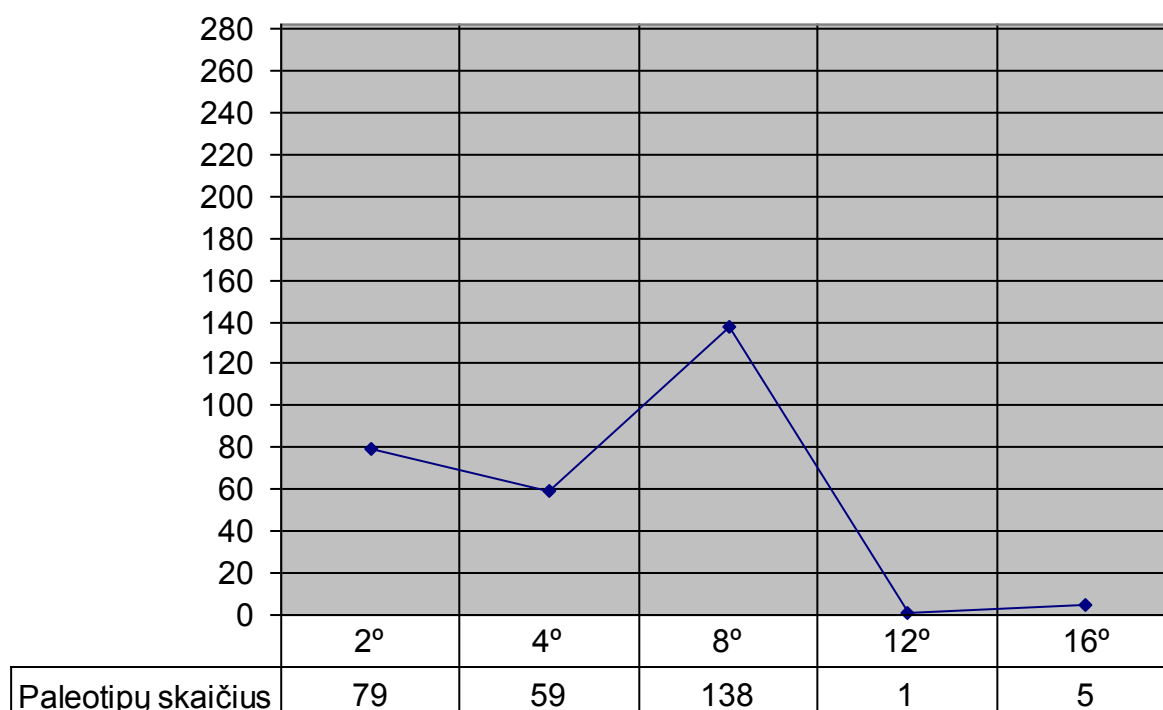
⁶⁷ Ten pat, p. 169.

1 paveikslas. XV a. susiformavę lapų formatai (visas popierius, in folio, in quarto, in octavo)

Leidiniai, kad ir mažo formato, buvo spausdinami ištisame lape, taigi in octavo formato knygos buvo renkami ir spausdinami iš karto aštuoni puslapiai. Tai įgalindavo spaustuvininką mažo formato knygą išleisti daug greičiau, negu didelio⁶⁸. Apskritai vieno formato knygos buvo ne vieno didumo, tai priklausydavo nuo popieriaus malūno. Išspausdintų knygų spaustuvininkas neparduodavo. Išspausdinti lapai ir sąsiuviniai buvo surišami virvute ir taip parduodami. Pirkėjas galėjo įrišti knygą pagal savo skonį pas amatininką knygrišį.

4 paveikslas. Vyraujantys paleotipų formatai

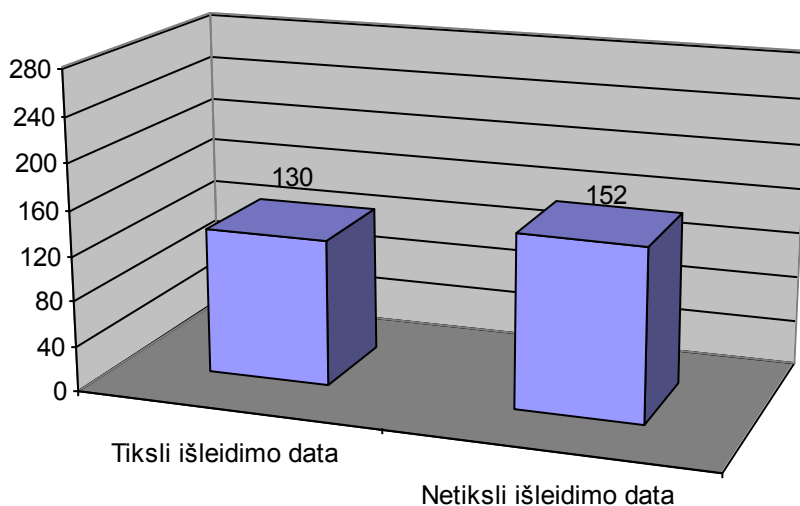
Formatai 2°, 4°, 8°– daugiau inkunabulams būdingi formatai. Pasak Violetos Černiauskaitės, in octavo (8°) tarp inkunabulų pasitaikydavo rečiau⁶⁹. Tai patvirtina *de visu* peržiūrėtas Lietuvos inkunabulų katalogas. Dažniausiai inkunabulai buvo in folio (2°) ir in quarto (4°) formato. VUB paleotipų rinkinyje 2° formato yra 21 %, 4° - 28 %. Ketvirtadalis paleotipų turi

⁶⁸ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 171.

⁶⁹ ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. *Knygos paveldas*. In *Knygotyra. Vadovėlis*. Vilnius, 2006, p. 266.

inkunabulinę *formą*. 49 % paleotipų yra in octavo, mažesnio formato (knygos išleistos 1536 m. (nr. 1), 1546 m. (nr. 6), 1536 m. (nr. 146), 1546 (nr. 261), 1536 m. (nr. 436), 1538 m. (nr. 661), 1544 m. (nr. 1101), 1541 m. (nr. 1206), 1543 m. (nr. 1381)), o taip pat in duo-decimo (12°) – apie 1 % (Biblija išleista Magdeburge 1547 m. (nr. 221)) ir sexto-decimo (16°) – 2 % (knygos išleistos 1531 m.(nr. 216), 1545 m. (nr. 286), 1539 m. (nr. 1116), 1550 m. (nr. 1201), 1547 m. (nr. 1221)). Mažesnis knygos formatas – tai jau modernėjančios knygos ypatybė.

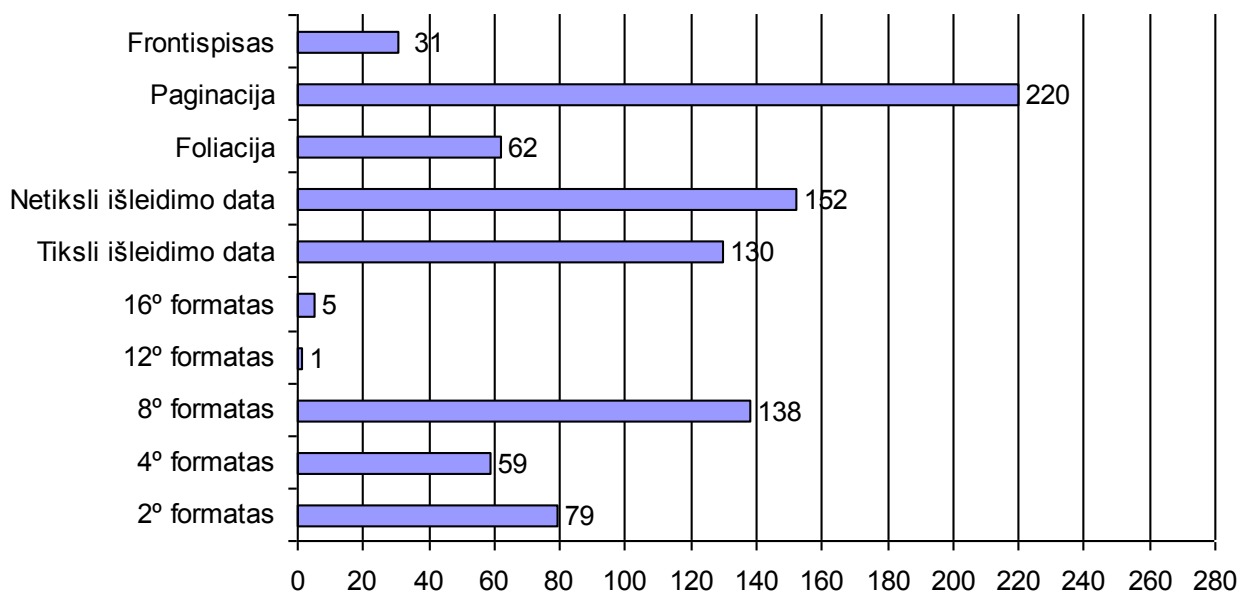
5 paveikslas. Datos rašymas paleotipuose

Tiksli išleidimo data, t. y., išspausdinimo metai, mėnuo ir diena. Tai inkunabulų požymis. Taip siekė imituoti antraštinę knygą. Netikslios datos vartojimas – šiuolaikinės knygos bruožas. Iš peržiūrėtų 282 paleotipų aprašų mažiau nei pusė turėjo tikslią išleidimo datą, t. y., 46 % visų VUB paleotipų. Netikslią datą turėjo 54 % VUB paleotipų. Netikslios datos vartojimas paleotipuose (nurodyti tik leidimo metai) matomas nuo XVI a. 4 dešimtmečio – 1533 m. (nr. 61), 1541 m. (nr. 111), 1532 m. (nr. 191), 1537 m. (nr. 481), 1543m. (nr. 566), 1539 m. (nr. 696), 1540m. (nr. 1146).

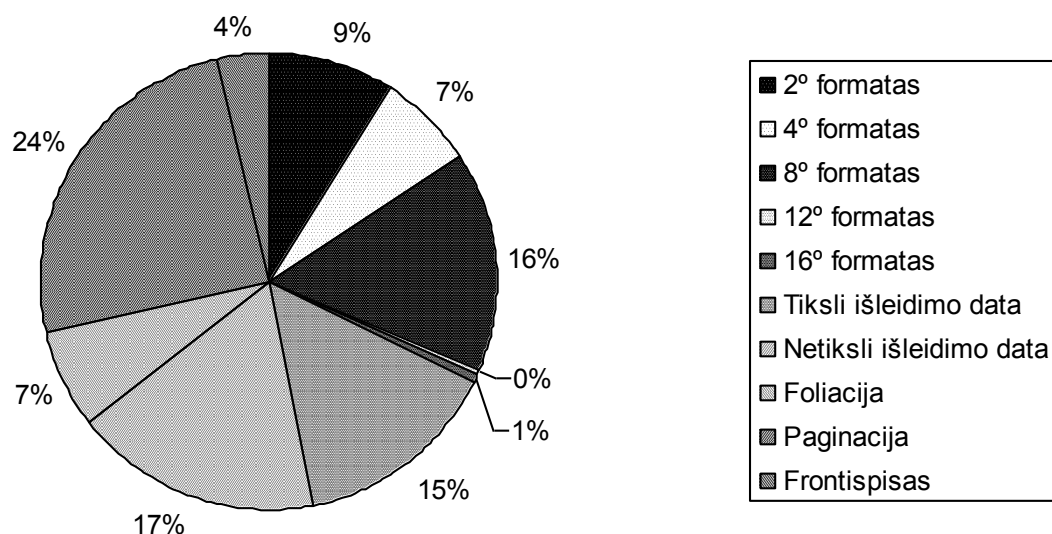
Antraštinis lapas, paginacija, įvairūs formatai, frontispisas – paleotipus nuo inkunabulų atskiriančios savybės.

6 paveikslas. Bendras požymių pasiskirstymas

Frontispisas – priešantraštinis, iliustruotas, ornamentuotas lapas, taip pat svarbi ypatybė, modernėjančios knygos savybė. Tačiau jis retai pasitaiko VUB paleotipuose, tik 4 % paleotipų turi šį požymį. Ankstyviausias paleotipas su frontispisu, tai 1515–1517 m leidinys *Sermones quatuor novissimorum perutiles et necessarii unumquemque in devotionis ardore dei que timorem inducentes*. (nr.1246) išleistas Kelne. Taip pat Paryžiuje 1516 m. (nr. 1211), 1521 m. (nr. 1121), Leipcige 1520 m. (nr. 571), Bazelyje 1516 m. (nr. 831), Kelne 1539 m. (nr. 26), 1536 m. (nr. 36), 1534 m. (nr. 476), 1537 m. (nr. 481), 1538 m. (nr. 486), Bolonijoje 1534 m. (nr. 226), Frankfurte 1542 m. (nr. 1176). Galima teigti, kad Vakarų Europos miestuose knygos leidžiamos su grafiniu (retai dvispalviu) apipavidalinimu.

6 paveikslas. Formaliųjų paleotipų požymių santykis leidinyje (procentais)

6-ame paveiksle pavaizduotas VUB paleotipų rinkinio formaliųjų požymių pasiskirstymas. Tyrimo rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad VUB paleotipai turi 38 % inkunabulų požymių ir 62 % modernios knygos savybių. 62 % mes galime teigti, kad VUB paleotipai yra modernėjančios knygos, t. y., atitinka moderniai knygai priskiriamus požymius. Daugiausia paleotipai turėjo šių modernios knygos savybių:

Ivairūs formatai (8°, 12°, 16°), kurie sudarė 51 % visų VUB paleotipų formatų; *Datos vartojimas*. 54 % VUB paleotipų turi šiuolaikinę datą (nurodyti metai);

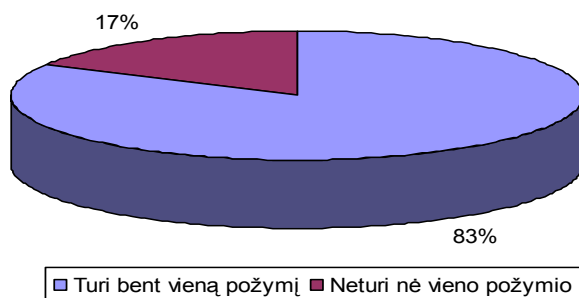
38% VUB paleotipų galima vadinti inkunabulais: 78 % knygų žymima *foliacija* (inkunabulų požymis);

VUB nėra nė vieno paleotipo, kuris atitiktų visus šiuolaikinės knygos požymius ir neturėtų inkunabulų savybių. Tačiau yra keletas knygų, kurios turi bent po tris šiuolaikiniai knygai būdingus bruožus (formatas, paginacija, frontispisas, netiksli išleidimo data). Daugiausia knygų su būdingais modernėjančios knygos požymiais yra išleistos Kelne 1529 m. *Eucharo Cervicoro* spaustuvėje *Marulus Spalatensis, Marcus (1450–1524). Evangelistarium M. Maruli Spalaten. Opus vere evengelicum, sub fidei, spei et charitatis titulis in septem libros partitum. Accessit huic propater idem fere argumentum Meginhardi ...ad dnum Guntherum de fide, varietate simboli ...libellus, nuns recens excusus.* (nr. 931), 1539 m. *Alexander ab Alexandro (1461–1523). Alexandri ab Alexandro ...Genialium dierum libri sex, varia ac Recognita eruditione referti* (nr. 26). Ankstyviausiai išleista knyga *Sabelliscus, Marcus Antonius Coccius (1436–1506) Raspodiae historiarum Enneadum Marci Antoni Coccii Sabellici ab orbe conditio pars prima [–posterior]*. 1515–1516 m. išleista Paryžiuje (nr. 1211). Kitos knygos išspausdintos Prancūzijoje (Lione),

Vokietijoje (Frankfurte) Šveicarijoje (Bazelyje). Su besiformuojančiais modernios knygos požymiais VUB rinkinyje vyrauja knygos išleistos nuo 1516–1523 m. (su keliais požymiais), nuo 1529–1545 m. (su trim ir daugiau požymių).

Kaip minėta anksčiau, VUB nėra nė vieno paleotipo su visais šiuolaikinės knygos požymiais, tačiau yra knygų be nė vieno iš modernios knygos požymio (frontispiso, paginacijos, netikslios datos, 8°, 12°, 16° formato). Vėlyviausia knyga – *Junius, Adrianus (1511–1575). [Lexicon Graeco–Latinum].: ex officina Hieronymi Curionis : impensis Henrichi Petri* išleista Bazelyje 1548 m. (nr. 861). Taip pat *Schwarzenberg, Paul von (?–?). Epigrammata D. Pauli a Swartzenberg, eminentioris Landspargii dominii, canonicis regulis pie adstricti ... – Augustae Vindelicorum : excudebat Henricus Steyner* išleista 1538 m. (nr. 1241). Kitos knygos, kurios neturi nė vieno požymio, išleistos XVI a. 3 deš. Hagoje 1521 m. (nr. 116, 291), Bazelyje 1521 m. (nr. 906), Venecijoje 1523 m. (nr. 1006), Strasbūre 1524 m. (nr. 381).

7 paveikslas. Paleotipų formaliųjų požymių buvimas ir nebuvimas VUB paleotipų rinkinyje

Kaip matyti paveiksle, VUB paleotipų rinkinyje yra 17 % knygų be nė vieno modernios knygos požymių. Ta knygų dalis turi inkunabulams būdingų savybių (foliacija, tiksli leidinio išleidimo data, 2°, 4° formato knygos). Knygų, turinčių bent vieną šiuolaikinės knygos požymį, VUB rinkinyje yra 83 %. Tokių knygų išleidimo laikotarpis XVI a. 1–2 deš. Vėlyviausias paleotipas, be šiuolaikinės knygos požymių, 1548 m. išleistas Bazelyje (nr. 861).

IŠVADOS

Knygų spausdinimo pradžią Europoje reikia sieti su Europoje XV a. vykusiais esminiais pokyčiais. Didieji geografiniai atradimai, kapitalizmo užuomazgos, renesansas – žymėjo istorinės epochos (*viduramžių*) pabaigą ir naujos epochos (*renesanso*) pradžią. Dauguma mokslininkų teigia, jog negalima nustatyti tikslios datos (ypač dienos tikslumu), kada prasideda vienas ir baigiasi kitas laikotarpis, reikia išskirti ilgesnį ar trumpesnį pereinamąjį laikotarpį.

Spausdinimas sudarė sąlygas mokslo paplitimui, naujos informacijos įsitvirtinimui, raštingumo vystimuisi, tarptautinių, o tai privedė prie žmogaus švietimo gerinimo. Knygų spausdinimas buvo aukštesnė komunikacijos išraiška nei žodinis informacijos perdavimas. XV a. pab. knygos spausdinimas pasiekė epogėjų – išspausdinta apie 10 mln. egzempliorių, veikė daugiau kaip 1 tūkst. tipografijų. Vokietijoje, Italijoje, o vėliau ir kitose gretimose valstybėse masiškai plito spausdinami leidiniai. Nuo to laiko galima kalbėti apie knygą kaip masinę informavimo priemonę. Tačiau XVI a. pr. inkunabulai, imituojantys rankraštinę knygą, tapo nebepatogūs vis gausesniam skaitytojų ratui, nes knygos formatas buvo didelis, tekstas spausdintas stulpeliais, tekstas neturėjo pastraipų, lapai nesunumeruoti ir pan. Tipografijų savininkams reikėjo sugalvoti kaip patenkinti augančius knygos pirkėjų poreikius. Nuo 1500 m. knyga nors ir nežymiai, bet ėmė keistis, ne vien išvaizda, bet ir turiniu. Trumpai tariant, 1500–1550 m. laikotarpis žymi didžiųjų Renesanso mokslininkų darbų spausdinimo procesą, Aldo Manucijaus, Johano Frobeno ir kitų veiklą. Šiame laikotarpyje daugumas pagrindinių Graikų autorių darbų išversti ir išspausdinti, nemažai viduramžių autorių buvo išgelbėti nuo užmaršties ypač Paryžiaus ir Reino spaustuvininkų dėka.

XV a. pab. buvo mėginama išspręsti padidėjusį knygos poreikio klausimą. Knygų leidėjams atsirado uždavinys – pasiekti knygos tempus tokius, kad patenkintų vis augantį jų poreikį. Likusios problemos, susijusios su knygų kokybinės charakteristikos ypatybėmis, jų formų vystimuisi, buvo mažiau aktualios.

XVI a. pirmojoje pusėje pradėjo keistis knygos struktūriniai ir apipavidalinimo elementai. Inkunabulų ir paleotipų epocha – tai spausdinimo meistriškumo laikas. Knygose atsirado spausdintos iliustracijos. XVI a. pradžioje vyko knygos elementų tobulinimas, tai knygos tekstui davė didesnę tikslumą ir struktūrą, atsirado antraštinis lapas, stabilizavosi rubrikos, iliustracijos, didesnis šriftų pasirinkimas, knygos formatas tapo patogesnis. XVI a. pradžia siejama su knygos specifinių technologinių ypatybių įsisavinimo pradžia, kurios pagrindu keitėsi leidinio formavimas. Tai labai svarbi pakopa knygos istorijoje

VUB paleotipų rinkinio formaliųjų požymių empirinio tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad:

1. Nėra vieningos nuomonės dėl paleotipų datavimo pradžios ir pabaigos, nes tai laikotarpis, kai knyga turėjo tiek inkunabulų, tiek šiuolaikinės knygos elementų, kurie buvo naudojami kartu.

2. Požymiai, pagal kuriuos nustatomas modernėjančios knygos procesas, būtų šie: frontispisas, 8°, 12°, 16° formatas, paginacija. Prie požymių galėtų būti priskirti taip pat iliustracijų, ornamentų, raižinių atlikimo technika, antraštinis (dvispalvis) lapas, dvispalvė spauda, leidinių tematika (pavyzdžiui, knygos tautinėmis kalbomis)... Tačiau šiame tyrime pastarosios savybės nebuvo priskirtos prie požymių.

3. Nuo XVI a. 2–3 deš. pradeda atsirasti šiuolaikinei knygai būdingų bruožų. Su besiformuojančiais modernios knygos požymiais VUB rinkinyje vyrauja knygos išleistos nuo 1516–1523 m. Nuo XVI a. 4–5 deš. pasirodo knygos su vis daugiau modernėjančią knygą primenančių savybių. Tik nuo paleotipų laikotarpio pabaigos XVI a. vid. galima teigti užgimstant moderniąją knygą.

4. Formalus inkunabulų judėjimas link modernios knygos VUB paleotipų rinkinio atveju praktiškai matomas nuo XVI a. 4 dešimtmečio, kada paleotipuose aptinkami pagrindiniai šiuolaikinės knygos bruožai: paginacija, 8°, 12°, 16° formatai, frontispisas, netiksli išleidimo data.

5. Moderni knyga nuo inkunabulų skiriasi mažesniu knygos formatu. Dažniausiai pasitaikantis formatas VUB paleotipų rinkinyje *in octavo* (138 paleotipai, arba 49 %), rečiau *in duodecimo* ir *sextodecimo*. Praktiškai VUB paleotipai formaliais požymiais nelabai skiriasi, ypač tas taikoma XVI a. 2–3 deš. išleistoms knygoms. Tik sekančiais dešimtmečiais radosi vis daugiau modernios knygos požymių. Tačiau ir XVI a. 4–5 deš. vis dar pastebimi inkunabulams būdingos savybės, kurios per paleotipų 50 metų laikotarpį neišnyko. Inkunabulų bruožų knyga *atsikratė* XVII a.

6. Paleotipus galima laikyti *modernėjančiais inkunabulais*. Besikeičiantis visuomenės mąstymas, naujos idėjos, mokslo pažanga, išaugusi knygos paklausa skatino spaustuvininkus keisti seną, rankraštinę imituojančią knygą į greičiau spausdinamą ir patogesnę žmogui skaityti leidinį. Paleotipų laikotarpis 1501–1551 m. – pereinamasis knygos istorijos laikotarpis, senos (rankraštinės) ir naujos knygos derinys. VUB paleotipų rinkinys atspindi formaliųjų požymių kaitą nuo inkunabulų iki modernios knygos formavimosi pradžios.

Bibliografinių nuorodų sąrašas

1. CICĖNIENĖ, Rima. Rankraštinė knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pradžioje–XVI a. viduryje: sklaidos ir funkcionavimo sąlygos. In *Knygotyra*. t. 53. Vilnius, 2009, p. 8–26.
2. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Knygos paveldas. In *Knygotyra. Vadovėlis*. Vilnius, 2006, p. 268.
3. DAUGIRDAITĖ, Irena. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. In *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas*. Vilnius, 2003, p. 7.
4. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 7–11.
5. FUDGE John. *Northern World, Volume 28: Commerce and Print in the Early Reformation*. Boston, 2007, p. 28.
6. GRAEME, Kemp. The book in transition. The printed book in the post – Incunabula age, 1500–1540. In *The School of History and the AHRC Universal Short-Title Catalogue project*. [interaktyvus]. 2007, [žiūrėta 2010 m. balandžio 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ustc.ac.uk/?p=49>>
7. *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 131.
8. HUNT John. *The Renaissance*. London, 1999, p. 107.
9. MARSTON, Tom. Incunabula and Postincunabula. In *Library trends*. vol. 9. London, 1961, p. 406–409.
10. PETTEGREE, Andrews. *The Reformation World*, London – New York, 2000, p. 110.
11. MUMBY, Frank. *Publishing and bookselling. A history from the earliest times to the present day*. London, 1956, p. 118–120.
12. THACKERAY Frank, FINDLING John. *Events That Changed the World Through the Sixteenth Century*. Westport, CT, USA, 2001, p. 25.
13. ULČINAITĖ, Eugenija. Aldai – renesansinio humanizmo sklaida. In *Vilniaus universiteto bibliotekos Aldai*. Vilnius, 2008, p. 14–20.
14. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 165–200.
15. АКОПОВ, Александр. Общий курс издательского дела. *Учебное пособие для студентов журналистов*. Воронеж, 2004, p. 13.
16. ВАРБАНЕЦ, Наталия. *Иоханн Гуттенберг и начало книгопечатания в Европе*. Москва, 1980. p. 52.
17. ГОРФУНКЕЛЬ, Александр. Печатная и рукописная книга в Италии в XVI в. *Рукописная и печатная книга*. Москва, 1975, p. 114–120.
18. ГОРФУНКЕЛЬ, Александр. *Каталог палеотипов: из собр. Науч. б-ки им. М. Горького Ленингр. Москва*, 1977, p. 17.
19. ЛИСИЦКИЙ, Лазарь. *Искусство книги*. Москва, 1962, p. 163.

20. ЛЮБЛИНСКИЙ, Владимир. *На заре книгопечатания*. Ленинград, 1959, р. 128–131.
21. КАЦПРЖАК, Евгения. *История книги*. Москва, 1964, р. 99 – 105.
22. *Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В.И. Вернадского НАН Украины*. Киев: Наукова думка, 1995, р. 5–10.
23. НЕМИРОВСКИЙ, Евгений. *Иоганн Гутенберг*. Москва, 1992, р. 15.
24. ВЗДОРНОВ, Герольд. *Искусство книги в Древней Руси*. Москва, 1989, р. 81.

Šaltiniai

1. *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*. Katalogas. Vilnius, 2003.

CHANGE OF POST-INCUNABULA'S FORMAL FEATURES. CASE OF VILNIUS
UNIVERSITY LIBRARY COLLECTION
VIKTORAS BEDERSTETAS

(Summary)

Culturally, the post-incunabula is one of the most interesting categories of books – the book as a source of knowledge and a material object. Understanding of the ancient book as a practical thing allows viewing many other features of book ordinance (binding, printing, title page, marginalia, illustrations, etc.). Invention of printing in 15th century evoked the revolution in information culture, greatly increasing the number of books in circulation. The intellectual influence of the Renaissance culture had an impact on this transformation. The regenerative culture was unable to reflect these times in books. For the first time, the printing of books of that period manifested as a powerful means of agitation, education and fight for spiritual and political ideas. In the beginning of 16th century, books were the most glaring monuments of *the Great Epoch*. Necessity to examine them comprehensively is beyond any doubts. The post-incunabula are the books printed from 1 January 1501 to 1 January 1551, the books attributable to the oldest and the most valuable prints of the world. The post-incunabula are the books of the transitive period with the features both of manuscripts and modern books. In the practice of international book science, a particular attention is given to studies of incunabula. Among the researches of the book history, the studies of incunabula take a great place, herewith giving less attention to investigations of the post-incunabula. The aim of the present research is to ascertain the changes of formal features of the post-incunabula present in Vilnius University Library. The chosen theme is one of the least investigated sections of the book history, thus, presently, new investigations are very relevant. The paper aims at answering to uneasy questions by setting the following objectives:

1. To present the historic epoch and circumstances determining transformation of books;
2. To analyse the epochal features of incunabula and post-incunabula;
3. To discuss the concept “post-incunabula” and other theoretical aspects;
4. To establish the dating of the concept “post-incunabula” in different regions, tendencies of its use, and its features;
5. To investigate the structure and specifics of formation of the VUL catalogue;
6. To perform an empirical analysis the VUL collection.

For the Master's Thesis we applied the research method of comparative analysis of scientific literature. The empirical investigation was done by analysing the bibliographical inventory of VUL catalogue of post-incunabula.

The research revealed that there was no unified opinion about the beginning and the end of the post-incunabula dating as that was the period when a book contained the elements both

of incunabula and a modern book, which were combined together. Practically, the post-incunabula of the VUL distinguish insubstantially for their formal features; especially this applies to the books published within 2-3 decades of the 16th century. Only during the next decades, features of modern books became more and more visible. However, in 4-5 decades of the 16th century, the features characteristic of the incunabula, which did not vanish during the period of post-incunabula of 50 years-long, were still observable. A book *banished* the features of incunabula in 17th century. The post-incunabula can be considered to be *modernising incunabula*. Changing thinking of society, new ideas, progress of science and increased demand of books promoted printers to replace the old manuscript book with publications printed faster and more convenient for people to read. The period of post-incunabula from 1501 to 1551 is a transitory period of the book history, a combination of an old (manuscript) book and a modern one. The collection of the VUL post-incunabula reflects the change of formal features from incunabula to the beginning of formation of a modern book.

PRIEDAI

1 priedas. Empirinio tyrimo paleotipų formalių požymių statistinė lentelė

	Paleotipo nr. VUB paleotipų kataloge	Formatas	Paginacija	Foliacija	Frontispisas	Netiksli išleidimo data	Tiksli išleidimo data su nurodytu mėnesiu ir data
1.	1	8°	-	+	-	+	-
2.	6	8°	+	-	-	+	-
3.	11	8°	-	+	-	+	-
4.	16	2°	-	+	-	-	+
5.	21	4°	-	+	-	-	+
6.	26	2°	+	-	+	-	+
7.	31	4°	-	+	+	-	+
8.	36	2°	+	-	+	+	-
9.	41	8°	+	-	-	-	+
10.	46	2°	-	+	-	-	+
11.	51	8°	-	+	-	+	-
12.	56	2°	-	+	-	-	+
13.	61	8°	-	+	-	+	-
14.	66	8°	-	+	-	+	-
15.	71	8°	+	-	-	+	-
16.	76	8°	-	+	-	+	-
17.	81	4°	-	+	-	+	-
18.	86	8°	-	+	-	+	-
19.	91	8°	-	+	-	-	+
20.	96	2°	+	-	-	+	-
21.	101	2°	+	-	-	+	-
22.	106	8°	-	+	-	+	-
23.	111	8°	-	+	-	+	-
24.	116	2°	-	+	-	-	+
25.	121	2°	+	-	-	-	+
26.	126	4°	-	+	-	+	-
27.	131	2°	-	+	-	-	+
28.	136	2°	-	+	-	-	+
29.	141	8°	-	+	-	+	-
30.	146	8°	+	-	-	+	-
31.	151	2°	-	+	-	-	+
32.	156	2°	-	+	-	-	+
33.	161	8°	-	+	-	-	+
34.	166	4°	-	+	-	+	-
35.	171	2°	-	+	-	+	-
36.	176	2°	-	+	-	+	-
37.	181	2°	-	+	-	+	-
38.	186	2°	-	+	-	+	-
39.	191	8°	-	+	-	+	-
40.	196	2°	-	+	-	+	-
41.	201	8°	-	+	-	+	-
42.	206	8°	-	+	-	+	-
43.	211	4°	-	+	-	+	-
44.	216	16°	-	+	-	+	-
45.	221	12°	-	+	-	+	-
46.	226	4°	-	+	+	-	+
47.	231	8°	-	+	-	+	-
48.	236	8°	-	+	-	-	+
49.	241	4°	-	+	-	+	-
50.	246	4°	-	+	-	-	+
51.	251	8°	+	-	-	+	-
52.	256	8°	-	+	-	-	+
53.	261	8°	+	-	-	+	-
54.	266	8°	-	+	+	+	-

55.	271	8°	-	+	-	-	+
56.	276	2°	-	+	-	+	-
57.	281	8°	-	+	-	-	+
58.	286	16°	+	-	-	+	-
59.	291	2°	-	+	-	-	+
60.	296	2°	-	+	-	+	-
61.	301	8°	+	-	-	+	-
62.	306	8°	-	+	+	+	-
63.	311	8°	+	-	-	+	-
64.	316	8°	-	+	-	+	-
65.	321	8°	-	+	-	-	+
66.	326	4°	-	+	-	+	-
67.	331	8°	+	-	-	-	+
68.	336	8°	-	+	-	-	+
69.	341	8°	-	+	-	-	+
70.	346	8°	-	+	-	+	-
71.	351	4°	-	+	-	-	+
72.	356	8°	-	+	-	+	-
73.	361	8°	-	+	-	+	-
74.	366	8°	-	+	-	+	-
75.	371	4°	-	+	-	+	-
76.	376	8°	+	-	-	-	+
77.	381	4°	-	+	-	-	+
78.	386	8°	-	+	-	+	-
79.	391	4°	-	+	-	+	-
80.	396	2°	+	-	-	-	+
81.	401	2°	-	+	-	-	+
82.	406	2°	-	+	-	-	+
83.	411	2°	-	+	-	-	+
84.	416	4°	-	+	-	+	-
85.	421	2°	-	+	-	-	+
86.	426	4°	+	-	-	+	-
87.	431	8°	-	+	-	-	+
88.	436	8°	-	+	-	+	-
89.	441	2°	-	+	-	+	-
90.	446	4°	-	+	-	-	+
91.	451	8°	-	+	-	+	-
92.	456	8°	+	-	-	-	+
93.	461	8°	+	-	-	+	-
94.	466	8°	+	-	-	-	+
95.	471	8°	-	+	-	+	-
96.	476	2°	-	+	+	-	+
97.	481	2°	-	+	+	+	-
98.	486	2°	-	+	+	-	+
99.	491	8°	-	+	-	+	-
100.	496	4°	-	+	-	-	+
101.	501	2°	-	+	-	+	-
102.	506	8°	-	+	-	-	+
103.	511	8°	-	+	+	-	+
104.	516	2°	-	+	-	-	+
105.	521	2°	-	+	-	-	+
106.	526	8°	-	+	-	-	+
107.	531	8°	-	+	-	+	-
108.	536	8°	-	+	-	+	-
109.	541	4°	-	+	-	+	-
110.	546	4°	-	+	-	+	-
111.	551	8°	+	-	-	+	-
112.	556	8°	+	-	-	+	-
113.	561	8°	-	+	-	+	-
114.	566	8°	+	-	-	+	-

115.	571	8°	-	+	+	-	+
116.	576	8°	-	+	-	-	+
117.	581	8°	-	+	-	-	+
118.	586	4°	-	+	+	-	+
119.	591	4°	-	+	-	-	+
120.	596	2°	-	+	-	-	+
121.	601	4°	-	+	-	-	+
122.	606	4°	-	+	-	-	+
123.	611	4°	-	+	-	+	-
124.	616	8°	+	-	-	+	-
125.	621	8°	-	+	-	+	-
126.	626	2°	-	+	-	+	-
127.	631	2°	-	+	-	+	-
128.	636	8°	-	+	-	+	-
129.	641	4°	-	+	-	-	+
130.	646	8°	-	+	-	+	-
131.	651	8°	-	+	+	-	+
132.	656	8°	+	-	-	+	-
133.	661	8°	-	+	-	+	-
134.	666	4°	-	+	-	-	+
135.	671	2°	+	-	-	-	+
136.	676	8°	-	+	-	+	-
137.	681	8°	+	-	-	+	-
138.	686	4°	-	+	-	+	-
139.	691	8°	-	+	-	+	-
140.	696	8°	+	-	-	+	-
141.	701	8°	+	-	-	+	-
142.	706	8°	-	+	-	-	+
143.	711	8°	-	+	-	-	+
144.	716	2°	-	+	-	-	+
145.	721	4°	-	+	-	-	+
146.	726	2°	-	+	-	-	+
147.	731	4°	-	+	-	-	+
148.	736	4°	-	+	-	-	+
149.	741	4°	+	-	-	+	-
150.	746	4°	+	-	-	+	-
151.	751	2°	-	+	+	+	-
152.	756	8°	-	+	+	-	+
153.	761	4°	-	+	-	+	-
154.	766	2°	-	+	-	+	-
155.	771	2°	-	+	-	-	+
156.	776	8°	-	+	-	+	-
157.	781	2°	+	-	-	-	+
158.	786	4°	-	+	-	+	-
159.	791	2°	-	+	-	-	+
160.	796	8°	-	+	-	+	-
161.	801	8°	-	+	-	+	-
162.	806	4°	-	+	+	-	+
163.	811	2°	-	+	-	+	-
164.	816	8°	-	+	-	+	-
165.	821	8°	-	+	-	+	-
166.	826	4°	-	+	-	-	+
167.	831	4°	-	+	+	-	+
168.	836	4°	-	+	-	-	+
169.	841	4°	-	+	-	+	-
170.	846	4°	-	+	-	+	-
171.	851	2°	+	-	-	-	+
172.	856	2°	-	+	+	-	+
173.	861	2°	-	+	-	-	+
174.	866	8°	+	-	-	-	+

175.	871	2°	-	+	+	-	+
176.	876	8°	-	+	-	-	+
177.	881	4°	-	+	-	+	-
178.	886	4°	-	+	-	-	+
179.	891	2°	+	-	-	+	-
180.	896	8°	-	+	-	+	-
181.	901	4°	-	+	-	+	-
182.	906	4°	-	+	-	-	+
183.	911	8°	-	+	-	+	-
184.	916	8°	+	-	-	+	-
185.	921	8°	-	+	-	+	-
186.	926	8°	-	+	-	+	-
187.	931	8°	+	-	+	+	-
188.	936	8°	+	-	-	-	+
189.	941	8°	-	+	-	+	-
190.	946	8°	-	+	+	+	-
191.	951	2°	-	+	-	-	+
192.	956	4°	-	+	-	-	+
193.	961	4°	-	+	-	-	+
194.	966	8°	-	+	-	-	+
195.	971	8°	-	+	-	-	+
196.	976	2°	-	+	-	+	-
197.	981	2°	+	-	-	-	+
198.	986	4°	-	+	-	+	-
199.	991	4°	-	+	-	+	-
200.	996	8°	-	+	-	-	+
201.	1001	2°	-	+	-	-	+
202.	1006	2°	-	+	-	-	+
203.	1011	8°	-	+	-	+	-
204.	1016	8°	+	-	-	-	+
205.	1021	8°	-	+	-	+	-
206.	1026	4°	-	+	-	-	+
207.	1031	2°	-	+	+	+	-
208.	1036	2°	-	+	+	+	-
209.	1041	2°	-	+	-	-	+
210.	1046	2°	-	+	-	+	-
211.	1051	2°	-	+	-	-	+
212.	1056	2°	-	+	-	+	-
213.	1061	2°	-	+	-	-	+
214.	1066	4°	-	+	-	+	-
215.	1071	4°	-	+	-	+	-
216.	1076	8°	-	+	-	+	-
217.	1081	8°	-	+	-	-	+
218.	1086	2°	-	+	-	-	+
219.	1091	2°	-	+	-	+	-
220.	1096	4°	+	-	-	-	+
221.	1101	8°	-	+	-	+	-
222.	1106	8°	-	+	-	+	-
223.	1111	4°	-	+	-	+	-
224.	1116	16°	-	+	-	+	-
225.	1121	2°	-	+	+	-	+
226.	1126	8°	-	+	-	-	+
227.	1131	8°	+	-	-	+	-
228.	1136	8°	+	-	-	-	+
229.	1141	8°	-	+	-	+	-
230.	1146	8°	-	+	-	+	-
231.	1151	2°	+	-	-	-	+
232.	1156	2°	-	+	-	-	+
233.	1161	2°	-	+	-	-	+
234.	1166	4°	-	+	-	+	-

235.	1171	4°	+	-	-	+	-
236.	1176	2°	-	+	+	+	-
237.	1181	2°	-	+	+	+	-
238.	1186	8°	+	-	-	+	-
239.	1191	8°	-	+	-	+	-
240.	1196	8°	-	+	-	-	+
241.	1201	16°	-	+	+	+	-
242.	1206	8°	-	+	-	-	+
243.	1211	2°	-	+	+	-	+
244.	1216	8°	+	-	-	+	-
245.	1221	16°	+	-	-	+	-
246.	1226	8°	-	+	-	-	+
247.	1231	8°	-	+	-	+	-
248.	1236	8°	-	+	-	+	-
249.	1241	4°	-	+	-	-	+
250.	1246	8°	-	+	+	+	-
251.	1251	8°	-	+	+	-	+
252.	1256	2°	-	+	-	-	+
253.	1261	8°	+	-	-	+	-
254.	1266	8°	-	+	-	+	-
255.	1271	4°	-	+	-	+	-
256.	1276	8°	+	-	-	-	+
257.	1281	2°	+	-	+	-	+
258.	1286	8°	-	+	-	+	-
259.	1291	2°	-	+	-	-	+
260.	1296	2°	-	+	-	+	-
261.	1301	8°	-	+	-	-	+
262.	1306	8°	-	+	-	+	-
263.	1311	8°	+	-	-	+	-
264.	1316	8°	-	+	-	+	-
265.	1321	2°	-	+	-	-	+
266.	1326	2°	+	-	-	+	-
267.	1331	8°	-	+	-	-	+
268.	1336	2°	-	+	-	-	+
269.	1341	8°	-	+	-	-	+
270.	1346	2°	-	+	-	-	+
271.	1351	8°	+	-	-	-	+
272.	1356	8°	+	-	-	+	-
273.	1361	4°	-	+	-	+	-
274.	1366	8°	+	-	-	-	+
275.	1371	8°	+	-	+	-	+
276.	1376	8°	-	+	-	-	+
277.	1381	8°	+	-	-	+	-
278.	1386	8°	-	+	-	-	+
279.	1391	8°	+	-	-	-	+
280.	1396	8°	+	-	-	-	+
281.	1401	8°	+	-	-	-	+
282.	1406	8°	-	+	-	-	+